

Sven och Cecilia Lindqvist

Kina inifrån

1963

Författarparet Lindqvist var i Kina 1961-62 (Sven som svensk kulturattaché), vid en tidpunkt då den svåra kris som blev resultatet av det 1958 inledda ”Stora språnget” hade börjat övervinnas, och ett par år innan ”Den stora proletära kulturrevolutionen” tog vid.

Kina inifrån bygger på författarnas egna iakttagelser och erfarenheter, samt intervjuer med ett stort antal kineser. Tyvärr fick inte boken den uppmärksamhet som den förtjänar. Detta i motsats till Jan Myrdals *Rapport från kinesisk by*, som kom ut samma år, men som fick mycket positiv publicitet, trots att den knappast kan betraktas som ett seriöst journalistiskt arbete – Myrdals bok var i första hand ett litterärt verk, som skrevs utifrån en pro-maoistisk ståndpunkt, dvs den var en partsinlaga för den maoistiska politiken, där Myrdal fabulerade ihop ”fakta” för att bättra på budskapet.¹

En viktig anledning till att Myrdals bok fick så stor spridning var kulturrevolutionen. Mycket av det som under 1960-talet skrevs om kulturrevolutionen och dess förspel var ett resultat av att många ”förfördes” av kulturrevolutionen, där miljontals, i synnerhet unga ”rödgardister”, mobiliserades till mäktiga manifestationer till stöd för Mao och dennes uppgörelse med sina motståndare i kommunistpartiet. I denna överspända atmosfär florerade omfattande sekteristiskt våld, som den maoistiskt inspirerade vänstern förträngde. I efterhand kan man konstatera att mycket av det som skrevs om kulturrevolutionen och dess förspel är av föga värde om man verkligen vill förstå vad som hände och varför – detta gäller i synnerhet Myrdals bok.

Kina inifrån är däremot ett sansat och seriöst försök att objektivt undersöka och redogöra för verkligheten. Därför är boken ett viktigt historiskt dokument.

Martin F

Innehåll

Förord	1
Solförmörkelse	1
Mao ser mig.....	4
Kättarnas återkomst.....	7
Det nya ansiktet.....	10
Busen Chrusjtjov	14
Nyårsresa.....	17
Krisen	20
Det stora misstaget	24
Reform och tragedi.....	27
Kina inifrån	30
Sex dikter av Mao Tse-tung	34
”Tvätta hjärnan”	39
Flodstaten	44
Lästips	49

¹ Se avsnittet om *Rapport från kinesisk by* [Jan Myrdal, en kritisk betraktelse](#) av Mats Parner. Flera andra skribenter har påpekat detta. En som skarpt kritiserat Myrdal är författaren Bosse Lindquist, se hans [Varför låter ni Jan Myrdal förnedra privatpersoner?](#) (DN 1919), som innehåller ett längre avsnitt om ”kinesisk by”. Se även [Jan Myrdal är inget sanningsvittne](#) (AB 1919) och [Debattören Myrdal tappade auktoritet för länge sedan – men författaren lever kvar](#) (AB 2020).

Förord

Denna bok avslutades i oktober 1962. Den beskriver Kina så som vi upplevde det under de värsta krisåren. För att på grundval av vår skildring försöka göra sig en bild av Kina våren 1966 måste man ta två grundläggande förändringar med i beräkningen.

1. Livsmedelssituationen har radikalt förbättrats. Våra vänner i Peking lever inte längre på svältransoner. Grönsaker och frukt finns i rikliga mängder, kött och ägg är inte längre sällsyntheter. Industriellt befinner sig Kina ännu i bakvattnet efter krisen. Men under 1965 har landet återbetalat de ryska krediterna och står nu skuldfritt. Under 1966 påbörjas den tredje femårsplan, som uppskjutits i tre år. Vi kommer inte att behöva vänta länge på de rapporter om ”ny blomstring och återupptagna framsteg” som förutspås i bokens första kapitel.

2. Brytningen mellan Kina och Sovjet har blivit öppen och oåterkallelig. I dispytens inledningsskede hösten 1961 vädjade Kinas kommunister som kineser till kineser mot världskommunismens ledare. Den gången fanns det hopp om att den nationella enigheten mot Sovjet kunde förenas med en mycket liberal inrikespolitik.

Nu, när motsättningarna utspelas på världsscenen, måste kineserna försöka leva upp till den bild av revolutionär heroism som deras ledare predikar för världskommunismen. Det innebär att det politiska trycket i Kina ökat. Liberaliseringen har visat sig vara i stor utsträckning en krisåtgärd – med ris i skålen har kinesen förlorat mycket av den frihet han vann på fastande mage.

Förf.

Solförmörkelse

”Den ädles misstag är som solens eller månens förmörkelse. Alla ser dem när de inträffar, och alla gläds när de åter rättas”, säger en gammal kinesisk filosof. Det är inte utan skäl den kinesiske statsledaren Liu Shao-chi citerar hans ord i en nyutkommen skrift. Efter en serie lysande framgångar har det kinesiska kommunistpartiet lett landet in i en svår ekonomisk kris, som också blivit en förtroendekris. Det är denna solförmörkelse jag här kommer att skildra.

Hur är det att leva under ”kommunismen”? Många läsare kommer att söka svar på den frågan. Jag riskerar därför att stryka populära antikommunistiska vanföreställningar medhårs om jag inte först av allt bemöter några tänkbara tolkningar av min berättelse.

De senaste årens situation är inte normal för det nya Kina och absolut inte typisk för tillståndet inom det socialistiska blocket som helhet. I början av perioden var enpartidiktaturen mer prononcerad i Kina än i andra socialistiska länder, nu i slutet av perioden är Kina med inslag av fri marknad, privat jordbruk och enskild företagsamhet – på många områden mera ”kapitalistiskt” än andra socialistiska länder. Liksom 30-talskrisen i USA blottlägger den kinesiska krisen vissa grundläggande svagheter i det ekonomiska systemet, men den är inte betecknande för landets långsiktiga utvecklingsmöjligheter. Många tecken tyder på att Kina har nått den ekonomiska vågdalens botten och är på väg uppåt igen. Sannolikt kommer vi så småningom att få höra rapporter om ny blomstring och återupptagna framsteg.

De socialistiska länderna omger sin politik med en ideologisk glasyr. Den framställs som bestämd av eviga och oföränderliga principer. Därför tror många människor att ”kommunismen” är densamma överallt och vid varje tidpunkt. Men en diktatur i tygskor är inte detsamma som en diktatur i stövlar. En tätbefolkad diktatur är inte detsamma som en glesbefolkad. Andra generationen – redan nu torde över hälften av Kinas befolkning bestå av människor som inte har några personliga minnen från tiden före 1949 – upplever inte detsamma som den första.

De socialistiska staternas politik är lika situationsbestämd som vår, och dess konkreta innehåll växlar starkt från land till land och från år till år. De kinesiska kommunisterna framstår i dag som doktrinens storsigillbevarare inom det socialistiska blocket. Men inom ramen för denna strikta renlärlighet har de under min tid i Kina hunnit med en nästan fullständig politisk helomvändning. Viktiga metoder och institutioner förblir alltid desamma, det är sant. Men just sådana faktorer som avgör hur det är att leva under kommunismen förändras mycket snabbt.

Det politiska lappkast som skett i Kina de senaste åren skulle i vårt land ha betytt regeringsbyte och allmänna val. Kineserna har genomfört det med fasaden fullständigt orubbad, och tanken på allmänna val har aldrig dykt upp, inte ens i privata samtal. Det betyder inte att folkopinionen är utan betydelse. Tvärtom: det finns all anledning att ta det kinesiska kommunistpartiet på allvar när det nu predikar för sina kadrer att de måste lyda och tjäna massorna.

Bröllopsceremonins utformning är inte avgörande för kärleksvalets frihet. Man kan tänka sig att fem män ställde upp inför altaret tillsammans med bruden och att prästen bad henne välja mellan dem. Om hon inte ville ha någon av dem, skulle valet ändå inte vara fritt. Enligt vår ritual har hon nu i stället att säga ”ja” eller ”nej” till en enda. Ett ”nej” är nästan otänkbart, eftersom avgörandet har skett långt tidigare. Svaret på prästens fråga är bara en högtidlig bekräftelse på det redan fattade beslutet.

Liknelsen haltar på flera punkter. Men den fäster uppmärksamheten på vikten av vad som händer före det formella valtillfället. I en stabil demokrati som vår känner partierna sina väljare ganska väl. De gör sådana förberedelser, väljer ett sådant program och sådana kandidater att några överraskningar sällan eller aldrig inträffar vid valen. Under proletariats diktatur garanterar redan de konstitutionella reglerna att inga överraskningar är möjliga. Det är otänkbart att en beslutande församling i Kina skulle förkasta det kommunistiska partiets förslag.

Vad som händer före valtillfället blir under detta system ännu viktigare. Känner Partiet sina ”väljare”? Gör det sådana förberedelser, väljer det ett sådant program och sådana kandidater att folkopinionen kommer till uttryck? För tre år sedan torde det folkliga inflytandet över Kinas styrelse ha varit minimalt, även på lokalplanet.

I dag är det avsevärt. Men dessa skillnader kommer inte till uttryck i valhandlingen, som bara bekräftar redan fattade beslut.

Detta styrelsesätt är inte utan tradition i Kina. När kandidater skulle utses till byämbetena i gamla tider samlades representanter för klaner och grupper för att pröva de inbördes styrkeförhållandena. Vid själva valtillfället fanns det i allmänhet inte längre några alternativ att välja mellan. Förlorarna hade dragit tillbaka sin kandidat och nöjt sig med en förhandlingsvinst från maktinnehavarna. Även i dag är det sådana förhandlingsvinster och inte öppen opposition det kinesiska folket hoppas på för att vinna ökat inflytande.

Under varje form av styrelse är det farligt att nonchalera folkmajoritetens vilja. Folkviljan kan visserligen förändras genom statligt propagandamonopol, men det tar lång tid att göra dessa förändringar stabila. I vissa frågor är det möjligt att regera mot majoritetens önskemål, särskilt om detta motiveras med allmänt accepterade moraliska grundsatser. Den svenska spritlagstiftningen är, tror jag, bara uttryck för önskemålen hos en aktiv minoritet. Det är en sådan aktiv minoritet som styr Kina och som i namn av nationalism, kollektivism och andra höga principer ställer krav på människorna som de aldrig spontant skulle underkasta sig. Men det finns en gräns för hur långt man kan frångå folkets aktuella, konkreta önskemål, så som de skulle komma till uttryck vid fria, välinformerade val. Det kinesiska kommunistpartiet har funnit att man inte ostraffat överskrider den gränsen.

Vi undviker genom valsedelns allvarliga papperslek sådana djupgående och förlamande

förtroendekriser som den som nu inträffat i Kina. Det är effektivare att registrera folkets missnöje i offentlig debatt och offentliga val än att låta det ta sig uttryck i allmän smygstrejk. Men jag tror att de socialistiska länderna har möjlighet att utveckla en liknande lyhördhet inom ramen för sitt system. I dagens Kina fäster man den största vikt vid sådana metoder som intervjuer, informella frågemöten, inkommande förslag och brev etc. Förutsättningen för att folkopinionen verkligen skall komma till uttryck på detta sätt är givetvis att rättssäkerheten upprätthålls under en längre tid. Ännu är minnet av förflutna maktövergrip alltför färskt i Kina för att det skall kunna bli tal om någon verklig opinionsfrihet.

Att ett parti som sitter ensamt vid makten frivilligt skulle skaffa sig konkurrenter torde vara lika otänkbart som att redan existerande konkurrenter frivilligt skulle avträda sina befogenheter till ett ledarparti. De som väntar på flerpartisystem i de socialistiska länderna torde få vänta förgäves. Däremot kan vi med rätta vänta på större yttrandefrihet, grundligare konsultationer med meningsmotståndare, större åsiktslatitud inom det ledande partiet, maktfördelning mellan inflytelserika organisationer, sakligare argumentering och större hänsynstagande till den breda folkmajoritetens önskemål. Även inom enpartisystemets ram har de socialistiska länderna möjlighet att utvecklas mycket långt i den riktningen. Drivkraften är inte bara vissa personers ideologiska övertygelse, utan framför allt fruktan för sådana kriser som den som nu råder i Kina.

När vi frågar hur det är att leva under kommunismen sker det med en sidoblick på vår egen framtid. Frågan blandas med oro över det socialistiska blockets maktexpansion och dess ledares segervissa påstående att vi alla inom kort kommer att leva under deras system. Det har varit lärorikt att leva några år bland människor för vilka denna vår skräckvision är en lika självklart oundviklig som glädjande framtidsutsikt.

Våra undergångsperspektiv imponerar inte på kineserna. Deras egna intellektuella har på några få generationer genomgått en mycket mer omstörtande kulturell förvandlingsprocess än kommunismen skulle innebära för oss. Det var vi västerlänningar som åstadkom den förvandlingen. Kinesernas styrelseskick och institutioner, religion, bildningsbegrepp, ekonomi och världsbild rycktes upp med rötterna när Västerlandet trängde sig in i Kina.

Det kommunistiska partiet har fört valda delar av denna påverkan djupare ned i folklagren än någonsin tidigare. Men det har också byggt vidare på arvet från det gamla samhället. Mot bakgrund av det stora uppbrott från traditionen som de senaste hundra åren inneburit för kineserna, framstår kommunismen med sina auktoritära principer, sitt disciplinkrav, sin elitänke och sin fasta doktrin på sätt och vis som fullföljare av traditioner som fortfarande åtnjuter stor prestige inom det kinesiska samhället.

För oss västerlänningar innebär kommunismen ett hot mot vår nationella integritet och vår civilisations värden. För kineserna betyder kommunismen i stället nationell återupprättelse och restauration av vissa väsentliga delar av deras tidigare civilisation. Att leva under kommunismen är inte detsamma under dessa olika betingelser.

En kines som fyller 66 år i dag växte upp under det kinesiska kejsardömets sista år av skenbart orubblig maktfullkomlighet. De flesta människor kunde i hans barndom inte tänka sig minsta förändring i sin tusenåriga livsstil. Men när han var i 11 år störtades kejsardömet. Kina splittrades i provinser styrda av militärguvernörer, som låg i ständiga krig med varandra, och inte förrän han var 28 år enades landet nödtorftigt under Chiang Kai-shek. Redan tre år därefter tog Japan Manchuriet, och en politisk kamp började som snart övergick i öppet krig. Mellan 37 och 45 års ålder levde han under japansk ockupation. Sedan följde fyra års inbördeskrig fram till det kommunistiska maktövertagandet 1949.

En ekonomisk kris är ingenting nytt i en sådan mans liv. Han har inte sett någon annan regim som lyckats vidmakthålla en stabil ekonomisk utveckling. En förtroendekris är heller ingenting nytt. Tidigare regeringar har bara inte haft särskilt mycket förtroende att förlora. Och

medan de tidigare kriserna var symtom på samhällets långsamma desintegrering, så har den nuvarande uppstått ur ett aktivt, låt vara missriktat, försök att lösa nationens problem.

Han kan se att det samhällssystem som Partiet söker införa, på avgörande punkter direkt orsakat de nuvarande svårigheterna. Men han vet också att Kina under alla omständigheter skulle vara fattigt. Han förväxlar därför inte, som många västerlänningar, de brister som hör till Kinas ekonomiska utvecklingsstadium med de brister som är en följd av det socialistiska samhällssystemet. De senaste tolv åren har ryckt knapparna ur hans rock och medfört hissande politiska och sociala förändringar. Men mot bakgrund av hans tidigare liv framstår de ändå som en relativt lugn tid av enhet och framsteg. Under den kommunistiska regimen har Kina arbetat, studerat och levt med en intensitet och en optimism som aldrig förr under hans livstid. Den nuvarande krisen framstår därför inte som botten på en nedåtgående kurva, utan som ett avbrott i en stigande linje. I den meningen är det riktigt att tala om dagens situation som en solförmörkelse. Och man kan, som jag skall berätta i det följande, redan se ett nytt och renare ljus skymta i den kinesiska krisens mörker.

Mao ser mig

Ljudet av tusentals människor i rörelse när vi samlas utanför våra dormitorier i morgonmörkret. Klockan är halv fyra. Det känns som när man skall ut och fiska före gryningen. Månken, lätta skyar, lite kyligt. Nedåt gatan lyser skolornas och institutionernas röda festportar, flaggprydda och kantade med glödlampor. Gatan övergår snart i leråker, det har regnat i flera dagar, vi plumsar vidare i vattenpussarna. Några aktivister – jag känner igen dem från föreläsningssalarna – föreslår att vägen skall förbättras. Borde vi inte snart ut på lite kroppsarbete? Men appellerna väcker inget gensvar. En glad, nästan uppsluppen feriestämning råder, stegrad av den tidiga timmen och vägens besvärligheter.

Stockningar. Män med ficklampor lyser framför våra fötter på de besvärliga ställena. Skynda på, kamrater, skynda på! Och när vi kommer inom hörhåll för järnvägsstationens högtalare: – Kamrater, tåget skall snart gå, skynda er lite! Vi jagar i språngmarsch över åkern och packas i vagnarna.

Under färden ser man bara de röda flaggportarna lysa i utanförmörkret: nattens ljusa portar, strålande ingångar i mörkret.

Uppställning vid stadsmuren. Våra led kommer i rörelse, ömsom halvspringande, ömsom stillastående. Kolonner av militära lastbilar med sjungande trupper passerar oavbrutet. Folk börjar nu i ljusningen att komma ut ur sina hus, de gör upp eld i små plåtburkar utanför dörren, man känner lukten av rök och mat.

— Ahya, det där luktar gott! Lök och ris, tror någon, stekt sötpotatis föreslår en annan. Det är sådant pratet gäller, de enda hänsyftningarna på dagens betydelse är frågorna till dem som varit med förut:

— Såg du Honom? Gick det för fort eller kunde man se Honom?

Medan morgonstjärnan bleknar förändras långsamt stämningen. Man blir trött av att det dagas. De röda portarnas lampor förlorar sin trollglans, fanorna hänger inte lika blodtungt och meningsfullt som i mörkret. Dagen varken döljer eller framhäver. Den dystra och sjabbiga gatans morgonansikte träder emot oss: färg och rappning har flagat från husen som ingen längre underhåller, de av clocharder genomrotade askhögarna ligger utspridda på gatan, stora ödebyggen reser sig halvfärdiga och övergivna bland de låga husen. Verkligheten börjar smaka besk i munnen.

Under tystnad når vi samlingsplatsen. Rusning till toaletterna: av presenningar skyddade gemensamhetsgropar i trottoarens jord. Matsäcken fram: ett slags stora festbullar av vete och

korn, lite söta, sega, svårbrutna, mjöltunga, mättande bullar. Därtill hett vatten från ett stånd. Vi sitter på varsin tidningsbit och läser, spelar kort, pratar. Högtalarna spelar eggande musik och håller korta föredrag, där varannan mening börjar: ”Den amerikanska imperialismen är ...” Men vi har hört det för många gånger för att lyssna. De människor som oavbrutet tågar förbi verkar lika avspända. Kvinnorna går och sticker, männen läser eller röker och pratar.

Stående lyssnar vi till inledningsanförandet av Pekings borgmästare som når oss via åter-skallande högtalare: från varje gathörn studsar fram och tillbaka ljudet av ursprungsord som redan där de talas följs av ekots skugga. Så kommer vi i rörelse, långsamt och ryckvis. När vi svänger in på huvudgatan börjar de därtill utsedda studenterna att anföra kören av leverop: leve folkkommunerna, allmänna linjen, det stora språnget framåt, leve Partiet och Mao! De läser från en tryckt lapp i handen de välkända slagorden, vi höjer våra pappersblommade grenar och skriker med – automatiskt och utan särskild inlevelse, sakta segande oss fram i den tröga fösande massan. Omedvetet söker jag rätta mina steg efter de tunga trumslagen, men kineserna tycks inte reagera på musikens eggelser. De går inte i takt. Och våra politiska rop avbryter inte en privat engelsk språkkurs som sidokamraterna börjat med mig, formande satser av typen: – Flickan är vacker.

Men just som Den Himmelska Fridens port är inom synhåll spänns plötsligt de inre strängarna. Nu kommer det ögonblick inför vilket man har tränat på sandplanen bakom vårt dormitorium. Leveropen har kommit som från ett urverk, hyllningarna har rungat med taktfast körstämma. Ingenting av detta håller nu.

Man kan urskilja två olika reaktioner. De flesta tänker bara på att få se Mao, de övriga på att Mao skall se dem. Vad bägge har gemensamt är koncentrationen på Ordföranden. De övriga ledarna är glömda. Den inlärda sekvensen av rop är glömd och flyter samman i ett enda oartikulerat skri. Min kamrat till höger manövrerar sig skickligt undan de skymmande plakaten och fanorna för att få se så mycket som möjligt. Min vänsterkamrat avslutar vår språkkurs med den belysande meningen: ”Nu kan Mao se mig!”. Han ropar om och om igen Maos namn med flämtande röst som i vånda, han försöker sträcka sin gren högre än alla andras, han försöker nå fram med sin röst. Han är ensam med Mao. Denna reaktion underlättas av att den som går i ledet aldrig uppfattar demonstrationens massverkan. Man ser bara dem som går allra närmast, och även kontakten med dem bryts i det avgörande ögonblicket, då allas uppmärksamhet riktas mot tribunen.

Just som vi skall passera tribunen vänder sig knappnålshuvudet däruppe bort från oss för att hälsa på någon – ett besviket, nästan ilsket sus går genom gruppen. Ögonblicket därefter är vi förbi. Alla hade omedvetet saktat farten, och nu måste vi springa för att hinna fatt de framförvarande. Allt är över. Det går en tung suck genom ledet, och några steg senare har vi återtagit den avbrutna språkkursen.

z6 Medan vi ännu väntade frågade jag hur det skulle kännas för Mao att stå och ta emot folkets hyllningar i dag. Vad upplever han i ett sådant ögonblick?

En generad tystnad uppstod.

Lenin rycktes bort innan 30- och 40-talens fador ännu kunde skönjas. Stalin var en för primitiv människa för att kunna fatta vidden av den tragedi det ryska folket genomlevde under hans regering. Mao förenar i sig mycket av Lenins och Stalins öde utan att likna någon av dem.

Liksom Lenin är Mao en ursprungsledare, som själv skapat sitt parti och dess taktik. I ännu högre grad än Lenin har han börjat från början, med en handfull män, och ”lärt sig bland gräs att umgås med blommor”. Han kom inte, som Lenin, till makten med en kupp, utan buret under årtionden av en landsomfattande bonderevolt riktad mot de sociala förhållandena, den japanska ockupationsmakten och Chiang Kai-sheks korrupta diktaturregim. På porträtten från kampåren träder han emot en som en enkel, känslig, intellektuellt öppen människa, en man

som levde bland folket och diktade på hästryggen. Med dessa fotografier försöker man i dag trösta ett folk som saknar mat och industrivaror. Mao har förvandlats till centrum i en nationellt-religiös kult och står upphöjd till ledargud på Den Himmelska Fridens port.

Revolutionskämparna sattes till ledare för statsbygget. Makten hade vunnits genom massorganisation, de ledde nu uppbyggandet på samma sätt och hade i början stor framgång. Fred, jordfördelning, stabilt penningvärde och en rad förnuftiga reformer satte landet på fötter. I ett exemplar av "Alla människor är bröder" – Maos favoritroman – som jag lånade på Pekings universitet fann jag att någon elev hade strukit för följande rader: "In those years the country was at peace and the harvests of the five grains were plentiful and the people went merrily to their work. If anything was dropped upon the road, none picked it up, nor were doors of houses locked at night. So it was during the first nine years."

Dödstrött men stolt firade folket den nya regimens 0-årsjubileum. Men redan då hade någonting gått på tok. Kampårens offensivanda och revolutionära enkelhet, redan angripna av byråkratism, hade visat sig otillräckliga för att leda ett komplicerat ekonomiskt maskineri. Hemlighetsmakeri, överrumplingstaktik och smak för provisorier – naturliga hos ett revolutionsparti hade blivit ödesdigert. Nu hade revolutionärerna heller inte bara en rutten regim att störta, utan en fruktansvärdare motståndare: landets primitivitet och fattigdomen hos dess ofantliga, ständigt växande befolkning. När 1958 års skördesiffra 375 milj. ton fick tas tillbaka och skäras ned till 250 milj. ton hade basen rämnat under regimens försök att industrialisera landet med gerillametoder. Sedan dess torde inget år ha givit över 170 milj. ton.

Hösten 1960 stängdes Kina, så när som på några få stora städer, för besök av utlänningar. Men från tågfönstret kunde man den vintern se hur framstegsaktiviteten lamslagits över hela landet: överallt halvfärdiga fabriker och övergivna byggplatser. De står kvar ännu, förfallna och gräsövervuxna. En väldig industrialiseringsansats har avbrutits i förtid.

Vintermånaderna präglades på ett skrämmande sätt av livsmedelsbristen. Vid Pekings universitet – som jag känner bäst till – utspisas majoriteten av de kinesiska studenterna i samlingssalen. Där finns inga sittplatser, utan studenterna äter stående eller gående på den öppna platsen utanför. Stenigt ris av låg kvalitet och gammal torkad kål är den huvudsakliga vinterfödan. Brödet är utblandat med mjölsurrogat och ger huvudvärk. Mjölk eller ägg är otänkbart, men ibland förekommer sås med köttsmak. Efter slutad måltid går studenterna till kranarna med hett vatten för att diska sina skålar. Den vintern drack de diskvattnet för att tillgodogöra sig det sista av näringen.

När de första skotten kom på träden om våren kunde man i skymningen se studenterna stå och repa dem från nedhängande kvistar. Några dagar senare vidtog de inte längre försiktighetsmått utan klättrade öppet omkring i träden i stora grupper och bröt ned grenar från vilka de sedan åt. Alla talade bara om mat, tänkte bara på mat. Ansikts- och halsbölder var vanliga, och man upplät en ny byggnad som varit avsedd för de utländska studenterna åt tbc-sjuka kineser. Studenternas medelålder är omkring 21 år. Men många av dem är gråhåriga.

Sådan var situationen när vi paraderade på Kinas nationaldag 1961. Alla visste att Det Stora Språnget fallit ihop. Alla visste att stadskommunerna i tysthet upplösts och att landsbygds-kommunerna höll på att brytas ned till lag, grupp och hushåll som viktigaste produktionsenheter. Slagorden klingade därför ihålligt. Men ropet på Mao var djupt och genuint: ett rop på den enda människa som kunde tänkas vara på en gång medveten och hoppfull.

I Kina lever man samtidigt i två skarpt skilda miljöer. Den ena är verkligheten omkring en, den andra är propagandans glättade plansch av samma verklighet. Kontrasten dem emellan skapar ett latent hat till propagandan som lätt gör en alltför kritisk mot verkligheten: man frestas att bedöma den inte enligt dess egna förutsättningar utan enligt propagandans pretentioner.

Följande är dock obestridligt: med små förbättringar här och små försämringar där har Kina de senaste åren sjunkit allt djupare in i förlamningen. Ingen kan längre påstå att de fem sädesslagen är rikliga och att folk går glada till arbetet. Många har inget arbete att gå till. Och de låser dörrarna hårt om natten. Kinesiska folket har gått in i ett bristens och trötthetens ide. Hösten 1960 var förtvivlad, men då kunde man hoppas på våren 1961. Hösten 1962 medges det officiellt att denna övervintring kommer att vara åtminstone tre, somliga säger fem, år till.

I den situationen uppstår också ett latent behov att tro på propagandans bild av verkligheten. Så ljuvligt om alltsammans vore sant! Den djupa sympati som var och en som levat bland kineser måste känna för dem, bidrar till trosbehovet. Det känns som en oändlig lättnad när den officiella versionen för en gångs skull stämmer, när det som skall vara spontan glädje och genuin entusiasm också vid kritisk granskning visar sig vara det.

Därför är det med lätt och lyckligt hjärta man på nationaldagens kväll strövar omkring i människomassan som roar sig nedanför Den Himmelska Fridens port. Man ser knappast en vuxen, ännu mindre en gammal människa – detta är ungdomens, det nya Kinas fest. En stämning av ”natt och munterhet” råder bland de tätpackade ringarna av dansande och lekande, bland de otaliga orkestrarna, operorna och uppträdandena. Man känner sig insvept i massvärmens som i ett enda stort leende. Och när raketerna stiger från 15 olika avskjutningsstationer i halvcirkel runt om torget är man mottaglig för fyrverkerifestens symbolvärden: ljuset rusar upp ur mörkret, dånande som den outtömliga kraften i detta mänskohav, raketerna är så tydligt metaforiska för stigande produktionssiffror, ökad maktutveckling, höjd levnadsstandard, kommande lycka. I dessa snabba blixtar förverkligas på ett ögonblick vad som kommer att kräva årtionden av mödosamt arbete.

Strålarna spelar hela kvällen och samlar sina strålar till en brännpunkt rakt ovanför våra huvuden, förvandlande himlen till ett tält av ljus. Man upplever en stark känsla av att stå vid hjärtpunkten. Hjärtpunkten – det är Den Himmelska Fridens port. Även under dans och fyrverkeri är massans uppmärksamhet riktad ditåt. Man väntar hela tiden att Mao skall komma ut. Rykten om att Han syns slinker ödlesnabbt genom mängden och dementeras igen. Man är säker på att Han står där och ser, fastän själv osynlig. Även glädjen har en riktning.

I minnets behandling framträder detta centrum ännu tydligare. Varken jag eller mina kamrater genomgick någon med eggande tal och politisk högtalarmusik fram-drillad emotionell djupupplevelse vid förbimarschen under Den Himmelska Fridens port. Visserligen utlöste medvetandet om att ”Mao ser mig” hos vissa studenter en halvt hysterisk reaktion. Men detta var inte en väl underbyggd klimax utan en spasmodisk känsloryckning som redan var över efter en kort språngmarsch och en suck.

Däremot tror jag att en sådan dag genom blotta tyngden av den fysiska trötthet den samlar, bara genom att börja i lysande natt och sluta i lysande natt, i mångas minne antar helt andra proportioner än den hade i ögonblicket. Och då är det ingen tvekan om vad som för kineserna är dess riktpunkt. Morgonens tidiga uppsluppenhet, dagens långa utmattning och kvällens gnistrande feststämning – spänningen från hela denna minnets båge samlas vid dess mitt, i en pil som tränger genom år: mötet med Ordföranden Mao.

Kättarnas återkomst

Utrikesminister Chen Yi har hållit ett viktigt tal till oss studenter. Det kommer att bli bättre nu!

Med de orden hälsades jag av mina kamrater när jag efter sommarferierna kom tillbaka till Pekings universitet hösten 1961. Men Chen Yi tycktes bara ha yttrat nästan obegripligt enkla saker: en student bör framför allt studera, hans insats består i att kunna sitt ämne. ”Det personliga initiativet skall skyddas och uppmuntras ... Vi bör inte anse att de som studerar

flitigt arbetar bara för sin egen framtid. Om deras personliga intresse inte står i strid med samhällets, bör de uppmuntras. Den som studerar flitigt skall respekteras – det är inte honom man skall kritisera, utan den som missköter sina studier.”

Det föreföll otroligt att dessa paradoxala självklarheter kunde väcka sådan entusiasm. Men bakgrunden är följande:

Genom hela Kinas historia har utbildning betraktats som ett medel att svinga sig upp i samhället. Det har gällt för studenterna att hedra sin familj genom att lägga så stort avstånd som möjligt mellan sig och vanliga människor. En het dag i Peking stod jag och talade med en äldre intellektuell kines. Han sa:

Förr var det inte så farligt med hettan, då flyttade alla människor till Västra bergen under sommaren. Alla människor? Majoriteten av Pekings befolkning existerade inte för honom, i varje fall inte under beteckningen ”människor”.

Mina kinesiska kamrater kunde inte tro att jag haft flera småjobb och feriearbeten när jag gick i skolan. Ty deras egen tradition bjuder den intellektuelle att vara en snobb som inte besudlar sig med kroppsarbete, knappt ens med experiment. I Europa har vi åtminstone sedan renässansen haft intellektuella som arbetat tillsammans med hantverkare och byggmästare – det var bl.a. därför vi upptäckte naturlagarna. Men en kinesisk lärd satt med händerna instoppade i ärmarna, och hans teorier saknade ofta kontakt med verkligheten.

Denna tradition måste brytas. Men man drev ut Djävulen med Beelsebub. Efter kommunisternas maktövertagande sattes ett gäng partibossar vid rodret i varje universitet med uppgift att införa den nya andan. Strikt ideologisk disciplin infördes. Studenterna lärdes att inte ens yttra några önskemål om studieväg eller yrkesval. Det korrekta svaret löd: ”Partiets vilja är min vilja.” Genom att lära sig älska Partiet skulle studenterna lära sig älska folket. Genom kroppsarbete skulle de lära känna folkets villkor. Under 1958-1959 gick denna skolpolitik in i ett crescendo. Möten, demonstrationer, jordbruksarbete, politiska kurser och föredrag, ståltillverkning och andra extra aktiviteter ersatte det ordinarie schemat. Det var Det Stora Språngets tid av specialistförakt och kadervälde, då blind tilltro till Partiet sattes över kunskaper och erfarenhet.

Men språnget misslyckades. Den kinesiska ekonomin gled in i det kaos som ännu råder, och livsmedelsbristen lamslog aktiviteten på många områden. Det var ett avgörande bakslag för tendensen att lita mera till politisk entusiasm än till expertis. Men varifrån skulle expertisen komma, i synnerhet sedan det socialistiska blocket dragit tillbaka sina specialister, om inte från skolorna? Förändringen måste börja där.

Vid skolorna hade entusiasmpolitiken givit utslag i exceptionellt dåliga studieresultat. Våren 1961 gick departementscheferna vid Pekings universitet omkring och frågade lärarna om man inte överdrivit det politiska inslaget i undervisningen, om inte kroppsarbetet stal för mycket tid från studierna, om det verkligen var rätt att kritisera politiskt ointresserade elever för att de hellre studerade än gick på möten, om man verkligen kunde lära sig främmande språk genom att läsa kinesiskt propagandamaterial i översättning. Inte många vågade svara. Men alla hälsade Chen Yis tal i augusti 1961 som en befrielse.

En glad och optimistisk stämning rådde vid terminens början bland studenter och lärare som väntade sig lättnader i kroppsarbetet och de politiska aktiviteterna, mera tid att ägna åt sina studier och forskningar och vissa möjligheter till fri diskussion.

Studenterna hjälpte själva utvecklingen på väg genom att skickligt koncentrera sina klagomål i en oantastlig begäran. Skolledningen hade beslutat att definitivt stryka en rad ämneskurser som ställts på framtiden under de politiska mötenas glansdagar. Studenterna ansåg nu att de blivit lurade på dessa kurser. I den nya atmosfären kunde de inte gärna kritiseras för en så berömvärd studievilja. Men klagomålen inriktade sig underförstått också mot orsaken till

kursplanernas beskärning – de tidigare årens politiska högaktivitet och dagens bristsituation.

I detta läge ingrep undervisningsministeriet. Universitetet fick upprepade besök av dess stora svarta bilar. En serie informella ”sitta-prata-möten” hölls mellan studenterna och ministeriets representanter. Resultatet blev en mängd smärre förbättringar. Trasiga fönster lagades, värmen släpptes på morgon och kväll. Kadrens attityd mot elever med politiska ”svårigheter” blev mera förstående. Det erkändes att flera elever under tidigare års kroppsarbete fått sin hälsa förstörd, och skolan ordnar nu med ordentlig vila och bättre ransoner i samband med det begränsade kroppsarbete som fortfarande förekommer.

Studenter och lärare som varit försvunna sedan kampen mot ”högerelementen” 1958 har återvänt och hänvisar till den passage i Chen Yis tal där det sägs att de nu åter skall betraktas som goda kamrater. Möten hålls för att ge upprättelse åt personer som blev kritiserade och straffade för fyra år sedan. Eleverna uppmanas att respektera gamla lärares kunskaper utan hänsyn till deras politiska förflutna. Professorer som tidigare avstängts från undervisning får ge specialkurser för de yngre lärarna. Kvalificerade lärare fick våren 1962 tillstånd att köpa upp till 2 kg kött, 1,5 kg ägg och 1 kg fisk per månad i bakrummet till en viss affär i den närbelägna byn. I undervisning och forskning har det blivit tillåtet att kasta en del av det marxistiska utanverket och återgå till den tidigare uppläggnings av ämnet. Partimedlemmarna har blivit flitiga och systematiska husbesökare hos alla som har någon opinionsbildande betydelse. Kritiker får fri lejd till marxismens gräns, och åt dem som drabbats av systemet lovar man att göra bot och bättring.

Visserligen har många mellanskolor och colleges lagts ned på grund av statens finansiella svårigheter. Andra har fått sitt elevantal beskuret. Många lärare har degraderats till lägre skolformer under kampanjen för utflyttning till landsbygden. Hösten 1962 togs endast ett fåtal elever från landsbygden in vid storstädernas universitet. Av de 170 000 universitetsstudenter som avslutade sina studier förra våren har omkring 20 000 inte kunnat beredas arbete, utan har ”förtidspensionerats” i väntan på senare arbetstillfällen.

Men i övrigt är allt som inberättas från olika områden av kulturlivet goda nyheter. Flera tidigare tabuerade forskningsområden – exempelvis psykoanalys och vissa västerländska cancerteorier – har åter upplåtits för vetenskapsmännen. Trots den ansträngda statsfinansiella situationen har de möjlighet att insistera på anslag som de anser nödvändiga ur forskningssynpunkt. Böcker i humanistiska ämnen har åter börjat utkomma, och publicering har återupptagits av hundratals tidskrifter som varit nedlagda sedan 1960.

Betecknande är att Chen Yi och Chou En-lai förra våren mitt under brinnande folkkongress tog sig tid att uppträda inför en konferens av teaterförfattare och teaterkritiker i Kanton. Det sägs att de frågade författarna varför en klassisk kinesisk pjäs samlar fullt hus i 300 år, men en modern pjäs måste läggas ned efter 3 dagar, om den inte hålls under armarna genom kollektivförsäljning av biljetterna. De uppmanade författarna att inte bara välja aktuella politiska ämnen och inte apa efter varandra utan skriva efter eget huvud. Deras ledstjärna skulle vara att skriva pjäser som folk tyckte om att se. Och till ”folk” skall nu också de intellektuella räknas.

Chen Yi och Chou En-lai har trätt fram som den nya kinesiska politikens målsmän, medan Liu Shao-chi alltmer kommit i bakgrunden. Bakom liberaliseringstendenserna spårar man i synnerhet Chen Yis hand. Han åkte förra hösten omkring i Kina under tre månader och talade om värdet av kunskaper och individuellt initiativ.

Det behövdes, ty fastän studenter och lärare välkomnar de nya signalerna, kan skolornas partibossar inte vara lika förtjusta. Dessa män saknar ofta intellektuella kvalifikationer och bygger sin ställning helt på betydelsen av politisk renlärighet.

En kinesisk psykiater som jag träffade berättade att han under det senaste året haft många

sådana kadrer på sin avdelning för nervsammanbrott. Men andra är bättre förskansade och kan slå tillbaka när de börjar känna marken gunga under fötterna. I flera kinesiska städer har jag i skydd av kvällens mörker gått omkring och pratat med studenter. Situationen växlar: i vissa skolor tycks kadreerna ha släppt efter och gett kollegiet ökat inflytande, i andra skolor biter de sig fast och försöker låtsas som om vad de nu säger är detsamma som de alltid sagt.

Till Pekings universitet har kommit en ny vicepresident vid namn Huang, som håller räfst med byråkraterna. Skolledningen har fått bereda plats för ett antal intellektuellt meriterade fakultetsrepresentanter. I hemlighet diskuterar lärarna en sådan förbjuden bok som C.P. Snows "De nya männen". Misslyckandets orsak är, sägs det, att politikerna inte vill lyssna på vetenskapsmännen. Regeringsuppdraget måste övergå till specialisterna eller kan åtminstone inte skötas framgångsrikt om inte politikerna tar råd av fackmän.

Sådana kätterska tankar vinner allt vidare spridning. Men de kommer sannolikt inte att leda till någon ny flodvåg av kritik som under "De hundra blommornas tid" 1957. Pekings universitet var då, som så många gånger förr i Kinas moderna historia, händelsernas centrum. Ännu i dag ser man högt uppe under taken på matsalar och dormitorier spåren efter de upproriska affischer som då täckte varje spår, varje träd, ja, till och med gatorna inom universitetsområdet.

Dessa excesser ledde till en fruktansvärd reaktion: massförhör, fängelse, deportering och självmord. Minnet härav gör att många intellektuella i dagens situation inte ens vågar använda sig av den begränsade frihet som bjuds av fruktan för att bli utsatta för repressalier sedan liberaliseringsvågen brutits.

Men läget i dag är inte detsamma som 1957. Den gången satt Partiet säkert i sadeln och erbjöd större intellektuell frihet därför att det trodde sig ha råd att ta emot kritik. I dag vädjar det snarare till de intellektuella om stöd i en förtvivlad situation.

I det tal som inledde liberaliseringsvågen hävdade Chen Yi att det är partikärleken och det "höga politiska medvetandet" hos de intellektuella som nu möjliggör ökad frihet från politiska krav. Han glömde nämna att liberaliseringen också är en eftergift åt oppositionen och det passiva motståndet bland de intellektuella. Bägge parter har lärt sig att de behöver varandra – ungefär som arbetsgivare och arbetare efter en serie strejker och lockouter lär sig respektera varandras styrka och inse sitt inbördes beroende.

De senaste årens händelser har visat att Partiet inte kan regera utan de intellektuella. Dessa i sin tur bemödar sig med få undantag uppriktigt om regimtrohet – inte bara för sin egen säkerhets skull, utan också därför att de i sammanhållning ser landets enda hopp. De vet att inget land ännu har industrialiserats utan kriser och misstag. De vet att mycket som skapats under dessa tretton år skulle gå förlorat om Kina skulle tvingas börja om på nytt. Vem skulle ha möjlighet att organisera ett funktionsdugligt alternativ till den nuvarande regimen? En sådan situationsbestämd lojalitet kan knappast ökas genom intensivare politisk uppfostran. Men vissa av de konkreta missnöjesanledningarna undanröjs genom den liberalisering som nu pågår.

Det nya ansiktet

Pekinguniversitetet är berömt för sina prydnadsdammar och vattendrag. 1961 började de utnyttjas för fiskodling. Två män sattes att sköta fisken. Jag såg dem ofta staka omkring i en gammal roddbåt eller iförda midjehöga stövlar dra ett nät genom gyttnan i en halvtömd damm.

I ett av de små kinesiska hus som omgivna av bambulundar ligger vid dessa dammar, bor en äldre professor som har en stor boksamling och särskilt älskar träsnitt från Mingtiden. En dag blev han åtskilligt förvånad när en av fiskarna med tvättade händer och torkade skor kom och frågade om han möjligen skulle kunna få titta på några Mingträsnitt.

Professorn hjälpte honom givetvis, glad över varje sådant utslag av självständigt bildningsintresse bland det arbetande folket. Det gick några dagar. Sedan kom fiskaren tillbaka, såg flera träsnitt och passade också på att nämna att hans favoritförfattare var en viss X. Han hade hört att professorn varit nära vän till X och hade dennes böcker i förstaupplagor.

Historien började redan klarna. Så urkinesiskt! Eller rättare: så mänskligt – det är bara att kineserna utvecklade denna del av det mänskliga en bra bit längre än vi andra, så att det hos oss kallas kineseri. Om man vill någonting, så kommer man inte bara och ber. Man bereder först marken och försäkras sig om att få sin framställning beviljad. Allt detta som har med ”ansikte” att göra är fortfarande mycket levande i Kina, och en av de vanligaste gester man ser under förtroligt samspråk med en kines är den lilla skrapande rörelse med pekfingeret mot kinden som betyder ”det skulle inte vara fint” eller ”han gör det för syns skull”.

Kinesernas snillrikhet i de mänskliga förbindelserna har i viss mån motarbetats under folkregeringen såsom alltför tidsödande och opraktisk. Men så mycket av den har blivit andra natur, en omedveten del av ett värdesystem, ett självklart inslag i definitionen på en civiliserad person. Tillsammans med kineser känner jag mig många gånger klumpig och ovig i det mellanmänskliga, även om jag också ofta har en känsla av att de går omvägar som är alldeles onödiga. Jag tror att det är på denna skicklighet i de indirekta metoderna och i antydningens konst som kineserna baserar den nationella överlägsenhetskänsla jag så ofta sett glimta fram hos dem. Ibland märker man också hur en direkt fråga eller ett rättframt påstående skär till i dem och vållar ett obehag av ungefär samma art som när hos oss en person stoppar bordskniven i munnen.

Generaliserar man sina iakttagelser, skulle man kunna säga att kineserna har en fördom mot den räta linjen. I den klassiska operan pekar man aldrig rakt mot en person, utan låter fingret snirkla runt i riktning mot den utpekade. Skådespelaren går aldrig bara fram och sätter sig, han går först hit, sedan dit, slår några lovar och kommer till sist fram till stolen. Såvitt jag vet har inget annat folk i världen kommit på idén att bygga broar som leder i sicksack från strand till strand. Men denna bro är en paradigm som man ständigt tycker sig återfinna i kinesiskt handlande. Därför tänkte jag när jag fick höra talas om den litteraturälskande arbetaren: Detta är en man som vill något.

Nästa drag måste nog kallas ett övertramp. Vid sitt tredje besök förklarade arbetaren att han var ledsen över sin låga kulturnivå. Hans enda verkliga ambition i livet var nämligen att skriva professors biografi, och tyvärr skulle han aldrig bli i stånd att realisera denna dröm. Samtidigt nämnde han i förbigående att han i professors kock igenkände en gammal bekant. De hade växt upp i samma del av landet och planerade nu en liten fest på lördag kväll för att fira återseendets glada faktum.

Saken tycktes klar. De föregivna barndomsvännerna hade samarbetat. Med hjälp av tips från kocken hade arbetaren vunnit professors förtroende. Detta togs som ett generellt medgivande att göra köket till upplagsplats för alla de bättre exemplaren av den fisk som fångades i dammarna. Med regelbundna mellanrum hölls banketter som varade till långt in på nätterna. Professorn genomskådade naturligtvis knepet, men kände sig så väl preparerad att han såg genom fingrarna med trafiken. Skolan tycktes emellertid bekymrad över det klena resultatet av fiskodlingen. Det skyldes på oauktoriserade fiskare, och man satte upp stora anslag med texten ”Förbjudet att här fiska”. På söndagarna såg man sedan metarna sitta lutade mot dessa förbudsstolpar och andra lämpliga föremål – deras metspön vajade i täta kransar kring dammarna. Men den fetaste fångsten tog fiskskötarna själva. Professorn sa:

— Personligen tycker jag synd om regeringen. Jag skulle inte vilja åta mig att försöka få ordning på 700 miljoner människor av den här fiskartypen. Jag kan inte ens hålla ordning på vår egen mjölkman. Det faller honom inte in att be om någonting. Han bara ställer mjölken ifrån sig vid södra grinden två kilometer härifrån och väntar tills jag kritiserar honom för det.

Då säger han att ingenting skulle glädja honom mer än att kunna bära mjölken ända fram till huset. Men tyvärr har han så lite att äta att han inte orkar längre än till södra grinden. Bakom ett sådant beteende ligger århundradens vana. Fiskskötarna ger prov på samma långa skolning i kryphål och slingervägar. Inte underligt att Partiet tvingas använda motsvarande metoder. Dessa intriger och motintriger bildar en ond cirkel, och jag förstår inte hur den skall kunna brytas.

Nästa gång jag träffade honom var han inte fullt lika böjd att ta ledningens parti. Någoting hade gjort honom fundersam. Det hade visat sig att den bildnings-intresserade arbetaren hade genomgått ingenjörsskola. Varför skulle en sådan man sättas att odla fisk?

Detta låter i själva verket märkligare för en västerlänning än det är i Kina, där bagaren kan sättas till snickare, snickaren till slaktare, slaktaren till skraddare och skraddaren till bagare. Någon misshushållning med arbetskraft tycks man därvid inte ha känsla av. I synnerhet de intellektuella vet aldrig i vad för sorts arbete de kommer att hamna. I den lite vidare kretsen av bekantas bekanta har jag exempel på språkspecialister som satts att undervisa i kemi och fysik, en teletekniker som blivit sportinstruktör och en humanist som sköter bokföringen i ett varuhus.

Även här är det lätt att se en bakgrund i traditionen. Fram till början av 1900-talet fanns det bara en sorts bildning i Kina: den konfucianska. I årtusenden har man utgått från att den som kan sina klassiker också är kvalificerad att sköta administrativa uppdrag, döma i brottmål eller leda vattenregleringar. Nu har begreppet ”specialist” slagit igenom såtillvida som man ger studenterna en snävt specialiserad utbildning. Men det gamla begreppet om en allomfattande, allmoglig bildning gör att man av en person med examen väntar sig att han skall kunna vad som helst. Man påträffar den inställning som i Sverige tar sig uttryck i orden ”du som har studenten och kan allt”. Härtill kommer att de partimän som överallt sitter i ledningen oftast själva inte är specialister, utan bekläder sina poster tack vare lojalitet och kännedom om de marxistiska klassikerna, som i detta avseende intagit de konfucianskas plats.

Under det senaste året har regeringen försökt motarbeta dessa tendenser, men bristen på arbetstillfällen gör nu i stället att man inte kan sätta rätt man på rätt plats, därför att de rätta platserna är alltför få.

Vinsten med att rationellt kunna fördela arbetskraften utan hänsyn till de fördelades önsknings motarbetas av en rad sådana irrationella faktorer. Man måste minnas att människorna har sina önsknings kvar och försöker parera de styrandes beslut. En kinesisk student som snart skall ta examen går i ett korsdrag av rykten om att den som kan det eller det kommer att sändas hit eller dit. Var och en har sin teori och aktar sig för att visa någon förmåga på farliga områden. Detta underlättar inte en planeringsuppgift som i och för sig är nästan oöverkomligt svår. Den skenbart mönstergillt reglerade arbetskraftsanvändningen är därför ofta kaosartad. Men även med kännedom härom förvånade det att en ingenjör satts att driva fisken i vall.

Jag kunde inte få professorn att komma ut med språket, utan vände mig till en av de mest välunderrättade utländska studenterna.

— De där fiskarna är partimedlemmar båda två, och en av dem är gammal arbetskamrat till en av de högsta i skolans partiledning.

Hans tanke var att de bägge männen hade ett dubbelt uppdrag, av vilka det viktigaste var att bevaka denna undanskymda och svåröverkomliga del av universitetsområdet. Vem kunde göra det bättre än dessa herdar som ständigt hade ärende från damm till damm? Betrodda med ett så viktigt uppdrag hade de tydligen beslutat sig för att fisken kunde vara deras lovlige byte så länge de också var människofiskare. Jag beslöt att vid tillfälle ta lite närmare reda på vilka människor som bodde här runt dammarna.

Det stora språnget sammanföll med en politisk utrensningssaktion. Den drabbade särskilt svårt

vid Pekings universitet, där så gott som varje klass förlorade elever och varje departement blev av med lärare. Åtskilliga av dem har nu kommit tillbaka från tvångsarbete, andra har hela tiden funnits på skolan, sysselsatta med underordnat arbete. De utgör ett ständigt orosmoment, i synnerhet när de nu långsamt skall återupprättas andra människor har tagit deras gamla platser.

Skolans sjukstuga hade två kompetenta läkare. Den ene, en kirurg, avsattes genom ett kompromissförfarande. Han får bo kvar i sitt hus och göra okvalificerade småjobb. När ett verkligt svårt fall inträffar tillkallas han och får stå bredvid de unga läkarna vid operationsbordet och tala om för dem hur de skall bära sig åt. Nyligen blev han utsatt för en affischkampanj. Han hade under rutintjänstgöring på skolpolikliniken ej upptäckt en bröstcancer. Detta tillskrevs hans politiska bakgrund – han bryr sig egentligen inte om folket, sades det. Man nämner i sådana sammanhang inte att läkarna under nuvarande förhållanden har generella instruktioner om att ej belasta sjukhusen med tveksamma fall utan hellre diagnostisera ned sjukdomarna.

Den andre läkaren klarade sig 1958. Men nyligen begärde han löneförhöjning. Med hänvisning till hans åtta barn gav man honom då 50 kronor utöver de 450 i månaden han redan hade. Därpå upptäcktes att han låtit installera två lysrör i sin bostad. Det blev kritik för extravagant livsföring, och han fick löneförhöjningen indragen. För kort tid sedan gjorde han en ordination utan att ge det otränade sjukvårdsbiträdet tillräckliga instruktioner om hur den skulle utföras. Patienten dog. Man drog av ytterligare en 50-lapp på lönen.

Jag kan här bara nämna ett fåtal av de öden som lotusdammarnas vatten speglar. Där finns en kvinna som flytt till universitetet från en annan skola efter en affischkampanj. En indier hade setts komma ut från hennes rum. Där finns en högerförklarad ämbetsman som sändes till en plats nära Hangchow och kom tillbaka med en livsfarlig sjukdom. Där finns en 65-årig kvinna, f.d. professor i tyska, som förklarades kontrarevolutionär och dömdes att förlora medborgarskapet vid en folkrättegång i den närbelägna byn Hai Tien. Klädd i trasor har hon nu i tre år tidigt varje morgon städat kontoret i det departement där hon förut varit chef. Hon fick inte lämna universitetsområdet. Man såg henne stundom i skymningen, svartklädd, skygg och vesslelik, skynda hemåt mellan dammarna. Ingen låtsades se henne, och de som känt henne säger att det heller inte är lätt att nu känna igen hennes ansikte.

Pekings universitet, Kinas förnämsta, mottar ofta besökare från utlandet. Även flera svenskar har varit där. Vid sådana tillfällen är man i stånd att visa upp en för somliga imponerande, för andra skrämmande fasad. Universitetsbiblioteket är välförsett med modern västerländsk litteratur, även om till helt nyligen ingen vågar låna böckerna. Eleverna kan välja mellan att studera marxism eller modern västerländsk filosofi, även om den senare kursen av någon anledning aldrig ges just detta år. Man framhåller att universitetet växt enormt vilket är sant och viktigt, även om elevantalet nu åter skärs ned. Somliga besökare ger sig in bland studentfabrikens jättedormitorier och skräms av deras genomreglerade ödslighet. Andra vandrar i den vackra parken kring sjön och ser små kineshus idylliskt bambuinbäddade kring de vattenblänkande dammarna, där några fiskare just stakar förbi i sin båt.

Men dormitoriernas ödslighet döljer ett myllrande liv, och under bambugrönskan gömmer sig mänskliga olycksöden, listigt tillvaratagna fördelar, och ett endast med svårighet bemästrat kaos. Universitetets standard är ojämn. När man haft någon erfarenhet av platsen förvånar man sig inte häröver. Det är som att lyfta på motorhuven till en stor lastbil och på motorns plats finna resterna av en uppgrävd myrstack. Bilen går naturligtvis en smula ryckigt med denna drivordning.

Jag vill inte sluta med bilden av dem som blivit offer för politisk förföljelse. Deras antal är inte stort, även om deras skugga faller över alla, och det torde vara välkänt att sådana människor existerar även i Kina. Under den nya politiken har det i fall efter fall blivit möjligt

för dem att få upprättelse och ursäkt. Jag vill i stället betona alla de hukande, parerande och undvikande åtgärder som också ständigt vidtas. Det är framför allt dessa som gör planschen av en socialistiskt topptrimmad utbildningsanstalt grundfalsk. Människor gör sig hala som tvålar i omständigheternas grepp. Den urgamla kinesiska sicksacktekniken kommer här väl till pass. Alla de metoder som utbildats för att hålla ”ansiktet” intakt kan även användas för att skydda det nya socialistiska ”ansiktet”. Både de som beundrar detta och de som skräms av det är därför i viss mån bedragna. Det är ännu så länge trots allt bara ett ”ansikte”.

Busen Chrusjtjov

Den 24/10 1961 lämnade Chou En-lai partikongressen i Moskva och flög tillbaka till Peking där han möttes på flygplatsen av Mao Tse-tung. Han hade grälat med Chrusjtjov, men utan att kunna hejda dennes angrepp mot Albanien. Hela världen visste att denna kanonad egentligen var ett varningsskott mot Kina. Men kineserna föredrog att låtsas som om det gällde endast en motsättning mellan Sovjet och Albanien, där de själva kunde stå vid sidan som opartiska vittnen och domare. Dag för dag tryckte Folkets Dagblad i Peking av de ryska och albanska anklagelserna och motanklagelserna med minutiös rättvisa och utan kommentar. Det var den fasad som visades upp för världen. Men vad hände under tiden i Kina? Hur reagerade kineserna?

Det var den hösten ovanligt lätt att få kontakt med politiskt intresserade kineser. I bussen och på gatan, i parker och på biografen – överallt träffade man på människor som gärna ville diskutera. Det var något oerhört för dem att en stor ideologisk stridsfråga öppnat sig inom den socialistiska världen och lämnats öppen, utan facit. Politik var inte längre en tråkig utantilläxa utan något spännande, som kineserna gärna ville höra en annans, i synnerhet en utlänning, synpunkter på.

En ung välindoktrinerad kines försöker vanligen hävda att sanningen och ingenting annat än sanningen står i Folkets Dagblad. Nu var detta för kanske första gången nästan sant, eftersom tidningen gav bägge sidornas syn på ett viktigt problem. Då visade sig kineserna plötsligt angelägna om att få reda på om den skenbara fullständigheten i Dagbladets framställning verkligen var fullständig och vände sig gärna till en utlänning som kompletterande nyhetskälla.

Före den sovjetiska partikongressen fanns det ett skämt i Peking: ”Kinas *väldiga* internationella bundsförvant – Albanien.” Tumme och pekfinger förenades därvid till en diminutiv ring för att ironiskt beskriva bundsförvantens väldighet. Man tyckte att Kina hade spelat bort sin ställning inom östblocket för den tvivelaktiga vinsten av en lilleputtvän att hålla under armarna. Detta skämt förlorade plötsligt aktualitet. En kväll i november kom jag in till några kineser som satt och läste en hyllningsartikel till albanska arbetarpartiets jubileum. När jag försökte påstå att det kanske var lika oförsiktigt som ridderligt av Kina att ensamt komma till Albaniens undsättning möttes jag av en storm av protester: – Vi är inte ensamma. Vi har Korea och Vietnam med oss. Många andra har vittnat genom sin tystnad!

Uppslutningen kring Albanien berodde givetvis på att folk var fullt på det klara med att Sovjets angrepp egentligen gällde Kina. Ingenting har kineser i allmänhet lättare att förstå än indirekt tal. Händelserna talade sitt tydliga språk även för skolbarnen när de blev utan det sedvanliga tvådagars skollovet på Sovjets nationaldag den 7 november. Festligheterna var inskränkta till ett minimum, och jag såg inte en enda väggtidning hylla det stora broderlandet.

— Fastän vi bekämpar den ryska ledningen, kommer vi alltid att vara vänner med Sovjetfolket, var ett uttryck som man ofta hörde under hösten. Denna formel som gör skillnad mellan folk och regering, används annars bara om USA och andra kapitalistiska länder.

— Även förhållandet mellan socialistiska stater måste ses materialistiskt, förklarade en av

mina kinesiska vänner. Han ansåg att människors tankar bestäms av de omständigheter under vilka de lever. Så länge det finns skillnader i levnadsstandard och utvecklingsgrad – så länge kommer det också att finnas dispyter mellan socialistiska länder. Sovjets levnadsstandard är hög, den ryska revolutionen ligger redan långt tillbaka i tiden. Ryssarna är på väg att glömma de förslavade folkens sak för omsorgen om sin egen trygghet. Därmed har de förverkat sin rätt att uppträda som socialismens ledare.

Kineserna menar att Chrusjtjov vill göra sig till imperator inom det socialistiska blocket. Han har petat undan Stalin för att bereda plats åt sig själv. Denna kupp kommer enligt deras mening inte att lyckas. De är övertygade om att den inre oppositionen mot Chrusjtjov är stark. Om Kina väntar och spelar sina kort väl, kommer Chrusjtjov att få stryka på foten, därför att hans undfallenhetspolitik är objektivt felaktig. Imperialisterna kommer själva snart nog, genom nya aggressionshandlingar, att bevisa den kinesiska ståndpunktens riktighet.

Den kinesiska kritiken koncentrerades allt skarpare kring Chrusjtjov personligen. I mitten av november talade Chou En-lai på ett möte för högre kadrer, analyserade förhållandet Sovjet-Albanien och kallade Chrusjtjov "högeropportunist". Detta blev inledning till en kampanj på småmöten över hela landet, där man anklagade Chrusjtjov. Han fick heta "liu-mang", vilket vanligen översätts med engelska "rascal". "Liu" betyder egentligen "kringflytande" och "mang" är etymologiskt "en som ställt sig utanför folkgemenskapen". Tillsammans bildar de ett okvädinsord med den ungefärliga innebörden "opålitlig landsortshallick".

Man anklagade denne bov för att kvarhålla kanadensiska vetetransporter i Sovjet och i vissa fall byta ut vete mot korn och annan sämre spannmål. Men varför skulle kanadensiskt vete transporteras till Kina via Sovjet?

— Otroligt eller inte, blev svaret, men jag kan ju själv se att det mjöl jag får är utblandat.

Att det kunde ha blandats i Peking föll honom inte in. Bitterheten koncentrerades kring påståendet att Sovjet begärt återbetalning av lån som Kina fått under Koreakriget. Detta väckte en våldsam indignation. Man påpekade att USA inte begärt någon återbetalning av Sovjet för landleaseleveranserna under världskriget och sa: – Vi kineser offrade människor, ryssarna endast pengar. Och nu vill de ha sina pengar tillbaka.

Kampen mot Chrusjtjov stillnade efter det kinesiska nyåret, och under vårmånaderna lade sig upphetsningen sakt. Konflikten spädades inte längre på med nyheter, man hade vant sig vid att det var något på tok mellan Sovjet och Kina och talade inte mera så mycket om saken. Ändå kom det som en överraskning när det sipprade ut vad Chou En-lai sagt inför folkkongressen. Samme Chou, som ett halvår tidigare hade stått upp och fördömt Chrusjtjov, talade nu om sprickan mellan Kina och Sovjet som ett litet missförstånd, där kineserna själva inte var helt oskyldiga.

Hur skulle man förstå detta? En het sommarkväll satt jag på en bänk nedanför kejsrerliga palatsets murar och talade med en kader, en tjänsteman, som jag tidigare bara varit flyktigt bekant med. Barnen lekte sånglekar på andra sidan vallgraven, men för tillfället var vi ensamma. Han försökte förklara för mig att det inte var Mao som lett Kina in i dess nuvarande svårigheter. Mao hade redan 1958 vetat att man måste lägga huvudvikten vid jordbruket och vänta med den tunga industrin. Det rådet hade han den gången givit nordkoreanerna, som följt det och nu har ett blomstrande näringsliv.

Men varför hade inte Mao tillämpat denna kloka politik i sitt eget land? Han hängde med huvudet:

— Ryssarna har för stort inflytande här i Kina. De har hållhakar även på Mao, kanske genom hans senaste hustru. Det var ryssarna som lurade in oss i Det Stora Språnget, medan de låtsades hålla oss tillbaka. Det är ryssarna som ligger bakom det här bråket med Indien, medan de spelar fredsmäklare inför världen. Vi kineser är ett fredligt folk och kom så bra

överens med indierna att ryssarna blev rädda. Och nu är det ryssarna som tvingar Chou att stå inför folkkongressen och ta tillbaka sanningen om Sovjet. ”Ett litet missförstånd.” Nej tack!

Mytbildningen kring den kinesiska krisen är, det framgår av detta yttrande, redan i full gång. Men myter avslöjar behov. Många kineser skulle vilja att den aggressiva kinesiska utrikespolitiken inte vore kinesisk, utan orsakad av dunkla ryska intriger. Chrusjtjovs konsumtionsvänligare avspänningspolitik är naturligtvis attraktiv även för kineserna, och fastän de av nationella skäl tar Kinas parti i tvisten skulle de gärna ha sett att åsikterna vore de ombytta. Framför allt måste Mao fritas från all delaktighet i Kinas ekonomiska misslyckande. Man påpekar att han avgick som statsöverhuvud innan olyckorna började komma – kanske därför att han förutsåg dem utan att kunna hejda dem. Syndabocken söker mani Sovjet.

Man kan inte säga att det ryska angreppet på Albanien var välkommet för den kinesiska ledningen, men onekligen visade det sig användbart när det gällde att binda den inhemska oppositionen och samla nationen bakom en hård nödvändighetspolitik.

Jag minns en höstdag när jag stod utanför samlingsalen på Pekings universitet och lyssnade på en högtalarrapport om dagsläget. En stark, kväljande lukt av kål mättade luften. Kål låg på alla tak, hängde som trastvätt på uppspända linor, som underliga frukter i träden. På hela den öppna platsen framför samlingsalen hade man travat kål som vi travar ved. I kalheten sedan träden förlorat sina löv gjorde dessa kålmassor ett överväldigande intryck. De sköra salladsliknande kålbladen hade under sol och regn sjunkit samman till en brunaktig, halvrudden massa som skulle utgöra studenternas vinterföda.

Talaren förberedde dem på ännu en svår vinter och flätade skickligt in konflikten mellan Kina och Sovjet. Men sammanhanget tycktes mig uppenbart. Naturen är för opersonlig att år efter år få bära hundhuvudet för livsmedelsbristen. Missnöjet måste få ett mera personligt utlopp. Risken är att det skall riktas mot Partiet. Man hörde denna höst talas om partimedlemmar som beklagade sig över att de utsatts för små förtretliga sabotage: någon hade skurit sönder deras cykelslangar eller ryckt upp grönsakerna i deras trädgård. Partiet tog lärdom av sådana varningar. Missnöjet måste riktas åt annat håll, och därvid måste man offra något tidigare tabubelagt och heligförklarat. Omständigheterna hade på ett lyckosamt sätt erbjudit Sovjetunionen.

Konflikten mellan Kina och Sovjet är också ett led i den nationella frigörelseprocess som pågår bland blockstaterna. Kina var tidigare, som det i förtäckta ordalag sägs i en nyutkommen pjäs av Tsao Yü, bara den främsta bland satelliter. Genom att trotsa Sovjet har Kina stärkt sin ställning som självständigt maktcentrum inom blocket. Även detta torde ha verkat samlande på den inre opinionen. Följande yttrande citeras från den kinesiska kulturpersonligheten Chiang Hsi-jo:

— Många av de förhoppningar kineserna ställer på den kommunistiska regimen kan för närvarande inte uppfyllas. Men Kina har i alla fall vuxit till en stormakt med internationellt anseende. Även detta resultat skulle äventyras, om Kina av Sovjet skulle tvingas ta emot en nationell förödmjukelse i stil med dem som Kina under tidigare regeringar fått lida av imperialisterna.

Även om Kina i dag inte är starkt, kastar det en stormakts skugga framför sig. I synnerhet har Kina sådana aspirationer i Afrika och Sydamerika. Många kineser anser helt naivt att eftersom Kina hjälper så många små stater är Sovjet moraliskt förpliktad att hjälpa Kina. Andra har börjat förstå att det gäller en kamp om marknader och inflytande. – Jag hade aldrig trott att något sådant kunde hända mellan socialistiska stater, är en representativ kommentar från en chockerad ung man. Vinterns händelser hade för honom krossat en av den kommunistiska ideologins paradismyter, tron på att revolutionen bringar evig fred.

Konflikten mellan Sovjet och Kina, som ännu är långtifrån avslutad, innehåller en ordentlig

bottensats aktuell realpolitik. Men den har också ideologiska inslag: skillnader i långsiktig målsättning baserade på olikheter i värderingar och samhällssyn. Den marxistiska ideologin har sitt ursprung i det europeiska, flercentrade samhället. Men den bär också tydliga spår av de byråkratiska agrardespotier där den har utvecklats. Så länge Stalin levde och medan det västerländska inflytandet ännu var färskt i Kina tycktes kineserna paradoxalt nog företräda det europeiska inslaget. Men under 1950-talet slog de asiatiska traditionerna allt tydligare igenom i kinesisk politik. Det verkade som om kineserna ville skapa ett samhälle som är oss mycket mera främmande än det som Sovjet är på väg emot under Chrusjtjovs era. I dagens situation tycks kineserna inrikespolitiskt ha accepterat Chrusjtjovs linje, men utrikespolitiskt är avståndet mellan Kina och Sovjet större än någonsin. Situationen är för labil för att man skall våga uttala sig säkert om långsiktiga tendenser. Men det förefaller mig klart att brytningen mellan Sovjet och Kina inte bara är en nationell maktkamp, utan också en kamp som pågår inom dessa bägge länder mellan europeisk och asiatisk tradition i marxismen. Utgången av den kampen blir avgörande även för oss. Ty härpå beror det om de kapitalistiska och socialistiska systemen skall glida allt längre bort från varandra eller om de skall kunna förändras i riktning mot gemensamma grundprinciper.

Nyårsresa

Kära resande gäster! När vi lämnar hemmet och ger oss ut på resa är det några saker ordföranden Mao ber oss komma ihåg ...

Högtalarrösten inleder sina artiga resråd när tåget lämnar Peking och ger sig ut på jordslätten, som ligger försänkt i gyllene soldrättig morgondimma. Avgångsmelodin är ny – tydligen har man övergivit vissa av språngtidens hittills oundvikliga schlager. Och rösten, som ber oss att inte trängas och inte stå och hänga i dörrarna, är inte förra årets baj onettskarpa kommandostämman utan en civil röst som behandlar passagerarna med aktning utan att därför förutsätta några förkunskaper i resandets konst.

”Mat kommer snart att delas ut, efter maten vill man dricka ..., men drick inte för mycket, ty då blir man lätt illamående ... eftersom passagerarna är många kanske tebladen och vattnet inte räcker, spara därför på teet och håll inte ut vattnet på golvet när ni druckit ... inte heller skall man tvätta sig i vattnet. Om det inte finns vatten för ögonblicket, vänta tåligt. Orsaken är att resandena är många. Låt inte de små vännerna göra 'lilla bekvämligheten' på golvet, använd toaletten. När man kommer in på toaletten skall man göra så här ... Detta är för att skydda alla resandes säkerhet och för bevarande av våra kroppars hälsa.”

En tågresa i Kina är alltid en skolresa. Som skolbarn står passagerarna uppställda på perrongen i små grupper, var och en under ledning av en tjänsteman, som för dem till en viss vagnsdörr. Avresan från varje station sker under festliga former och till triumfatorisk musik. Det känns nästan som om man själv åkte tåg för första gången. Sedan börjar genast åter den beskyddande och belärande högtalarpedagogiken. Den talar i Maos namn och är en av Partiets röster. Det är en bestämd stämman, som absolut väntar sig att bli åttlydd. Den behandlar en som ett barn och upprepar outtröttligt de enklaste saker. Den går inte att stänga av. Men den är artig och förnuftig, den vill allas bästa, och den ger trygghet åt den som lyder. Så blir järnvägsresan, som för många passagerare torde vara en avsevärd emotionell upplevelse, ytterligare en erfarenhet av Partiets omsorg.

Morgonsolen öppnar långsamt den töcknigt hemlighetsfulla slätten. Det är jord man ser. Gravar. Enstaka isytor. Enstaka människor som färdas på jordvägarna. I jorden försänkta slättbyar på avstånd. Enstaka träd som ruskprickar i en jordens öppna farled.

Det är vårfest, månkalenderns nyår, en högtid som i betydelse motsvarar vårt julfirande. Under några dagar tas alla resurser i anspråk för att göra livet så gott och festligt som möjligt, under några dagar är alla människor i rörelse med röda nyårspaket under armen och säng-

kläderna på ryggen för att besöka varandra. Men de försvinner i denna jordändlöshet. Timme efter timme mättas ögonen bara med jord.

En gång i halvtimmen passerar tåget en stor by eller en liten stad med sädesmagasin, fabriksanläggning och andra större byggnader. Stationshus med röda politiska banderoller och spärrar, bevakade av pistolpolis. Om tåget stannar kan man gå fram till den lilla kiosken och titta in på de tomma hyllorna: blå tvålkoppar utan tvål, gurka i glasburk och några Mao-mössor. Småbarn letar kol i askan. Efter ett sådant uppehåll är man på ett ögonblick ute i jorden igen. Det lilla samhället tycks bara vara en jordhavets vågkam på väg att sjunka tillbaka i jord. Järnvägen håller det uppe som en plats där man hämtar kol och lämnar säd.

Från samhället grenar telefonlinjen ut sig över slätten. Stolparna är av trä och skarvade så att den jordfasta delen som först ruttnar skall kunna bytas ut. Ibland ser man också en strömförande ledning på betongstolpar. Detta är de glesa maskorna av modern civilisation som spänts över urjorden.

Wuhan i gul morgondimma. Stojig, förvirrande trängsel i den mjölkiga flodluften. Dimman blandas med ångorna från hundratals små matställen i gathörnen. Det är dagen före den kinesiska nyårsaftonen, klockan är sex och vårfestens orgie i ätande har börjat. Bruna kakor gräddas medan man väntar, ”dumplings” sjuder i soppspad, och pannkakor fräses i djupa, runda stekpannor. Det finns färska grönsaker i massor, man ser berg av rovor och känner doften av färsk lök och kål. Överallt sätter man upp festdekorationer och röda lyktor. Överallt hörs ljudet av gonggong och småförsäljares traditionsrop. En reparerar pennor, en annan ficklampor, en tredje cigarettändare. Varuhuset skyltar i ett fönster med dockor, leksakståg, bilar och flyg, i ett annat med musikinstrument, bläck och spikskor. Det finns varor som vi inte på länge sett i Peking: skedar av metall, axelväschor, strumpstickor. Privathandeln blomstrar på gatorna, och utanför biograferna pågår andrahandsförsäljning av biobiljetter under nästan auktionsmässiga former.

Majvärme, majluft. Och en levande rörlighet som åter påminner en om att Peking är en rensad stad, vars officiella stelhet inte är representativ för Kina.

Barn som hoppar hage och rep, spelar kort och kula, läser klassiker i seriehäften sittande på små pallar eller spelar couronne på flyttbara pinnbord. Barn som skjuter med luftgevär mot röda tofsar i ett skåp: på triptykens sidostycken läser man ”Öka skjutskickligheten, försvara fäderneslandet”. Barn som samlas kring karamellförsäljaren i gathörnet. Han har en kinesisk rulett och knäckmassa i en skål. På marmorplattan framför sig skisserar han med kalligrafhand upp rulettens djurbilder med lätta, snabba, ofelbara rörelser.

Gatuförsäljare strömmar förbi med klockkedjor av koppar uppträdda på en pinne eller en ställning med örslevar. De säljer diminutiva fotogenlampor eller erbjuder en att väga sig och pröva muskelstyrkan. De samlas särskilt i gathörnen. Ett sådant kan se ut som korsningen Kungsgatan—Vasagatan i Stockholm. Metallrör hindrar folkmassan att välla ut i gatan. Mitt i korsningen är en upphöjd poliskiosk. Europeiska hörnhus, bankpalats, ur vilkas majestätiska fönster plåtrör från jämka-miner sticker ut som ur slumrucket. Hundra meter åt alla håll på bägge sidor sitter kvinnor som syr tygskor och säljer sidenband. Utebarberare rakar kundernas huvuden, skoborstarpojkar drar en i byxbenet. (Det förekommer alltså läderskor.) Ingen biltrafik, på hela dagen ser man kanske tio bilar i en av Kinas största industristäder, men en skär sugga vandrar sakta längs rännstenen, och en liten pojke driver två getter i vall.

På andra sidan järnvägen ligger den sankta skjulslummen. Husen har stomme av trä eller soltegel, väggar av flätade stråmmattor. De är hopsjunkna och lappade. Jordgolv. Möblerna ofta av bambu och mycket torftiga, i enstaka fall ärvda klenoder av ädelträ. Alltid en bild av Mao.

Dessa hyddanhopningar ligger kilometerdjupt på bägge sidor om en bred aveny. Avbrutna endast av mur-skyddade verkstadsområden, dyga polar och små grönsaksland, inhägnade

med snörstumpar, småsten och rostigt metallskrot. Folk kommer bärande på vita säckar från spannmålsmagasinet. Med jämna mellanrum ser man pumphus bemannade med gamlingar som tappar friskt dricksvatten i barnens bunkar. Rucklen är prydliga och välstädade till festen. Det tvättas överallt. Man ser vaggor med röda sidentäcken och fattigbarn med silver-ringar. Småflickor torkar sitt nytvättade hår i solskenet. Alla är sysselsatta, äter eller vilar. Det är en livlig, inte en apatisk slum.

På nyårsaftons eftermiddag: ett bondehem. Huset har golv och väggar av samma jord som bonden brukar. Genom dörren träder man in i mittrummet, till vänster finns sovrum med nätöverhängda sängar, till höger kök och förrådsrum. Bord och bänkar skiner, det doftar rent. Släktböckerna ligger på anfädershyllan, flankerade av röda nyårsljus. Två magra hönor hänger i taket. Röda tuschtextade banderoller på dörrkarmarna. De som är vända utåt mot gårdsplanen talar om produktionshöjning, de som är vända inåt mot huset säger, som seden bjuder, att ”vad barn och kvinnor pratar skall ingen bry sig om”. Detta för att förebygga olycksord på nyårsafton.

Bonden är en liten knipslug man med benigt handslag. Jag frågar honom hur han tänker tillbringa helgen.

— Ta nyårsbadet och äta årsmat. Han pekar på hönorna i taket.

— Klistrar ni igen dörren?

— Ja, med de gamla orden ”När dörren öppnas må lycka inträda”.

— Och när öppnar ni?

— I morgon bitti klockan fyra.

— Vad gör ni då?

En liten folkhop har hunnit samlas, och en aktivist ingriper i samtalet:

— Den gamla vidskepelsen att buga för himmel och jord finns inte kvar här i kommunen. Nu är den bara

en sedvänja, en tom vana. Men för förfäder och åldringar bugar vi på fullt allvar.

Denna nyårsaftonskväll tar barnen kommandot på Wuhans gator. Raketer och ryska smällare susar om öronen, skaror av skrålande och sjungande barn drar fram och tillbaka. Klockan är 10 på kvällen, och barnen härskar med härskri i mörkret på gator som annars ligger tomma klockan 8.

Så fortsätter det hela natten. Barnen samlas under gatljusen i klungor om 50-150, ockuperar polisens trafikledarplattformar och försöker med kinesiska smällare och vilda tjut att stoppa de enstaka bilar som letar sig fram i vimlet. Längs trottoarerna drar en ström av ungdom, på väg från teatern, på väg från kamratmiddagen till skoldansen, eller bara på drift.

I mörkrets anonymitet får jag sällskap med några unga arbetare. Även Kina har problem med klädintresserade, nöjessugna ungdomar. De är för unga för att minnas förhållandena före 1949, men de har inte glömt att livet erbjöd helt andra möjligheter för fem år sedan än det gör i dag. Man träffar dessa a-fei på vissa kaféer i de större städerna, där de lyssnar på utslitna amerikanska jazzskivor. Ofta är de barn till högre partikadrer, har pengar att röra sig med och gör svartabörsaffärer med utlandskineser. Men dessa pojkar i Wuhan var inte försigkomna, de bara talade med saklig sorgsenhet om omöjligheten att få tag på sprit, om ransoneringarna och att det inte finns någonstans för dem att gå. Deras melankoli kontrasterade skarpt mot barnens tjutande glädje på gatan.

Själva tolvslaget har ingen betydelse. Uppståndelsen fortsätter, utan kulmen och utan slut. Det blir nattmännens timme. Nynnande sin vaggsång tränger de sig fram genom massan, bärande

två stora bunkar med exkrementer i vardera ändan på sin rytmiskt sviktande bambustång. Doften av människonatt stiger tämligen stark under himlens klara stjärnljus.

Strax före gryningen rycker brandkåren ut, följd av en glädjetjutande hjord av barn. Barberarna kämpar fortfarande med de sista kunderna inför nyårsdagens bjudningar. Annars är allting stängt och släckt. Endast tandläkarnas väldiga människobett – skyltfönster bemålade med pedagogiska gommar i övernaturlig storlek – lyser köttröda i nattmörkret.

Nyårsdagens frid sänkt över matta, milda barn och stillsamt strövande folkmassa. Möjligen gick det lite för vilt till i går kväll. Militär från en annan del av landet posterar nu par om par med kpist och bajonettgevär i varje större gathörn.

Jag tränger mig genom vimlet ned till stationen och sitter snart åter på tåget, insvept i högtalarröstens förmaningar. När vi anländer till Peking klockan 5 på morgonen följande dag håller den ett litet hyllningstal till huvudstaden. Men det känns skönt att ha varit några dagar på en plats där barnen kan härska en natt om året. Peking är en överklig stad, landets tomma skyltfönster mot omvärlden. I hela Kina lever det gamla Kina kvar, i synnerhet vid vårfesten. Och just vid vårfesten tar sig det senaste årets möjlighet till småhandel och privat företagssamhet särskilt tydliga uttryck i hela Kina. Men varken det gamla eller det nya får synas i Peking, staden som skall förkroppsliga en tidlös doktrin och som därför gömmer sitt eget liv. Högtalarrösten gav oss den uppmuntran vi kunde behöva vid återkomsten och tog så avsked:

— Kära resande vänner! Vi har färdats länge tillsammans och är nu framme. Avskedets stund har kommit. Minns alltid vad ordföranden Mao säger ... Till sist önskar jag er hälsa och framgång. Farväl! Farväl!

Krisen

Jag kom till Peking den fruktansvärda vintern 1960-61. Staden tycktes död. Affärerna var tomma, restaurangerna stängda. Det var omöjligt att köpa en spik, ett snöre eller en bit papper. Gatan dominerades av kommunbespisningens oändliga köer. Drömmen om ett enda riktigt mål mat svävade som en nästan synlig hägring över staden. Samtidigt vidhölls ännu Det Stora Språngets pretentioner: nya industriella rekord skulle slås, folk skulle skumma av entusiasm. Men innanför detta tomma skal fanns ingenting, och ingenting gjordes. Nationen tycktes hålla andan, som före ett långt skrik.

Två år senare har krisen djupnat, men katastrofsituationen är inte längre akut. Det finns åter varor, även om få kan köpa dem. Kommunmatsalarna har stängts, restaurangerna öppnats. Myndigheterna kan inte längre sätta folk i arbete, utan har släppt dem lösa: kringvandrande försäljare och hantverkare tävlar om kunderna på gatan. Även i Peking, landets doktrin-hårdaste stad, har livet lämnat de officiella organisationernas kanaler och söker sig egna vägar. Språngattityden har kastats. Staden har anpassat sig efter krisens betingelser och ställt in sig på långvarig belägring.

Spannmålsransonen är livets själva grund för en kines. Den utdelas en gång i månaden: 12 kg för en hemmafru, 15 kg för en intellektuell, 20 kg för en arbetare. Mängderna är oförändrade sedan 1959, men innehållet växlar. När ransonen består av ris eller vetemjöl är den knapp, men möjlig att leva på. Nu har den i flera år varit utblandad med sötpotatis, kornmjöl och annan lågvärdig spannmål. Det betyder hunger och håglöshet.

Ransonen av matfett har nyligen sjunkit till ett kvarts kilo i månaden, tobaksransonen är liten och består av mjölkaktiga smulor. Men kinesen röker inte längre torkade löv som för ett år sedan. I vissa avseenden har situationen förbättrats: sedan i våras utdelas i hekto kött eller fisk i månaden, kupongfritt kött kan köpas legalt till tiobubbla priset, det har funnits rikligt med frukt och grönsaker hela sommarhalvåret och det har blivit möjligt att äta ett riktigt mål mat på restaurang. Den enklaste restaurangmåltid för 2 personer kostade förra året 15-20 yuan

(drygt 30-40 kr), vilket givetvis låg utom räckhåll för en arbetare med 60 yuan i månaden. I år kostar samma restaurangbesök omkring 5 yuan.

Förra året försökte jag köpa en sked i Peking och hittade en affär där man lovade skaffa en sked till på lördag. Jag anlände på utsatt dag, försäljaren drog mig undan till ett hörn och visade i smyg tolv små skedar. Jag köpte två. Men innan jag hunnit betala hade ett 50-tal personer samlats, och de övriga skedarna var redan sålda.

I dag är situationen en annan, tack vare ökad tonvikt på den lätta industrin och ett nytt ransoneringsystem för fabriksstillverkade konsumtionsvaror. Det började tillämpas den 25 april 1962. Butikernas tomma hyllor fylldes med skådebröd. Varuhuset – ”hundra-varors-storhuset” – i Peking omdöptes av folkhumorn till ”hundravarorsmuseet”. Kinesen har rätt att köpa i par skor, 2 tvålar och omkring 3 meter bomullstyg om året. Andra ransonerade industrivaror är bara för de rikaste. De kostar kuponger, och man får bara i kupong per 20 yuan lön.

Huvudregeln är att en vara kostar ungefär lika mycket i kuponger som i yuan. En termos eller ett enkelt kokkärl för 5-10 yuan kräver också 5-10 kuponger. Större konsumtionsvaror, som redan på grund av sitt pris är utom räckhåll för de flesta, kräver dock färre kuponger än yuan. En resväska av trä kostar 20 yuan men bara i o kuponger. En radio för 110 yuan tar 22 kuponger, en annan för 155 yuan kräver 45 kuponger. Vissa mycket begärliga småvaror kostar dubbelt så mycket i kuponger som i yuan. Det tar 3 kuponger att köpa en liten bastmatta att lägga i stolen, 5 att köpa ett emalj erat tvättfat.

Omräknat i spartid innebär kupongpriserna att en familj med normal arbetar- eller tjänstemannainkomst på omkring 60 yuan (125 kr) i månaden kan köpa en yllekostym efter att i 2 till 3 år ha sparat alla sina kuponger, en radio efter att i 7-15 månader uteslutande ha sparat till den och en termos efter 2-3 månaders sparande. Om familjen låter alla kupongerna gå till cigarrer av hygglig kvalitet, kan den unna sig 2 om dagen. Husmödrar, barn och gamla delar på familjeförsörjarens ranson.

Detta innebär att köpkraften hos den redan från början mycket låga lönen för vissa varor minskats till 1/10, för andra till 1/20, för ytterligare andra till 1/40 av vad den tidigare varit. Räkneexemplet är akademiskt, eftersom de ransonerade varorna tidigare endast sålts enligt ett system av speciella prioriteter, vilket även då gjorde dem oåtkomliga för vanliga människor. Men jämfört med tillståndet före Det Stora Språnget innebär siffrorna en reell sänkning av standarden.

Lyckligtvis tillämpas kupongsystemet inte längre uniformt. Sedan Pekings affärsföretag gjorts individuellt ansvariga för sina vinster och förluster tycks de ofta sälja sina varor till reducerade kupongpriser eller helt kupongfritt, när de har tillräckliga lager. Även staten har intresse härav, eftersom handeln är en av dess viktigaste inkomstkällor. Man får se industrivaruransoneringen som ett övergångsfenomen, nödvändigt på grund av den samlade efterfrågan en lång tids nästan total varubrist skapat.

I vissa fall har knappheten tillåtits slå igenom i priserna. Kinesiskt te kostar exempelvis 100—200 kr kilot och var ett slag i våras uppe i 1 000 kr kilot. På den fria marknad som legalt opererar överallt utom i Peking kan den som har pengar skaffa sig snart sagt vad som helst. Det suger upp penningöverskottet och ger vissa grupper en högre levnadsstandard. Men lågavlönade arbetare med en familjeinkomst på 40 yuan (85 kr) finner det svårt att leva. De är de enda som välkomnar regeringens maning att flytta tillbaka till landsbygden, där de hoppas få det bättre.

Den gigantiska folkförflyttning som nu pågår från städerna till landsbygden är ett annat utslag av den kinesiska krisen. Redan 1960 blev det så gott som omöjligt att få sitt personkort överfört till Peking, och alla som kommit till staden efter 1957 uppmanades att flytta tillbaka

till landsbygden. Detta är tradition: kineserna har alltid återvänt till hembygden under tider av arbetslöshet i städerna. Men massförflyttningen sker nu i gigantisk skala. Efter folkkongressen våren 1962 kungjordes att 20 milj. människor måste bort från städerna. Det uppges att Pekings befolkning skall minskas med 3 milj. och att över i milj. människor redan flyttats ut.

Reträkten ges sken av offensiv. De utflyttade skall ”stärka jordbruksfronten”. Men när man frågar ute i kommunerna om de har mottagit sådan förstärkning, blir svaret alltid att de har nog med arbetskraft och att endast sådana människor som är födda på platsen tas emot. De kommer som flyktingar från städerna för att försörjas. Det är lättare att flytta munnarna än att flytta maten. I städerna finns det inte längre arbete för dem. Omkring hälften av Pekings fabriker har slagit igen, och många arbetar för halv maskin. Råmaterial saknas, bränslet räcker inte, maskinerna sprängdes under Språnget. När man i dag frågar en kines om hans arbete får man ofta svar som ”vi har inte så bråttom” eller ”jag går och väntar”. Folk söker arbete genom vänners hjälp eller genom anslag på väggar och stolpar. Med arbetslösheten ökar brottsligheten, vilket varit särskilt märkbart i Shanghai. Allt detta gör att folk måste bort från städerna.

Varje företag skall redovisa ett visst antal utflyttade. Men ingen får tvingas: beslutet måste vara frivilligt. Under dessa oförenliga villkor samlas man kväll efter kväll till möte. Alla vet att det redan finns en lista på dem som skall fara. Alla vet att mötena inte kommer att ta slut förrän de som står på listan har anmält sig frivilligt. Ingen nämner denna lista. Man talar bara om plikten mot fäderneslandet och omsorgen om individen. Men alla tittar på varandra och undrar om deras namn finns med. De som känner sig säkra anmäler sig – och får reda på att de inte kan fara. En efter en tar risken, tills bara de är kvar som vet med sig att de blivit utsedda. Kväll efter kväll dras skruven åt. Att vägra är i längden omöjligt, men det finns människor som slingrar sig ur greppet. Alla märker det och vet vad det betyder: någon annan måste fara i stället för att kvoten skall bli fylld. Kväll efter kväll sitter dessa människor ansikte mot ansikte för att mellan sig och sitt samvete välja ut den kinesiska krisens offer.

I kampen mot krisen präglas den kinesiska politiken av en ny realism. Det kinesiska kommunistpartiets teoretiska tidskrift Röda Fanan ger i artikel efter artikel följande riktlinjer: lyssna på experterna, gör noggranna förundersökningar, gå försiktigt framåt, lär av de kapitalistiska länderna, låt en methods ekonomiska lönsamhet bestämma om den skall tillämpas. Särskilt framhålls att planlöst framåtstörtande – stora språng skulle det också kunna kallas – leder till farliga misstag.

En ny medvetenhet om hur komplicerade problem man står inför är tydligt märkbar. ”Vi får inte tänka bara på direkta, kortsiktiga resultat, vi måste också tänka på indirekta, långsiktiga följder.” Den hänsynslösa framåtandan hyllades under Språngtiden. Nu ges kravet på djärvhet en annan och motsatt tolkning. ”Vi måste uppmuntra djärv handling. Det betyder att vi skall göra djärva experiment. Alla tekniska nyheter måste genomgå sorgfällig undersökning och prövning. De kan tas i bruk först sedan man har pålitliga bevis för deras användbarhet. Tekniska åtgärder som inte bevisats vara praktiskt möjliga får inte vidtas.”

Experiment måste ske under realistiska villkor, heter det i en annan artikel. ”Om framgångsrika testresultat som åstadkommit under konstlat fördelaktiga villkor ges en vidare tillämpning, kan svårigheter, ja till och med misslyckanden förekomma.” Innan en viss metod tillämpas bör den därför prövas många gånger, på olika platser och under så olika villkor som möjligt. ”Den stegvisa tillämpningen kan tyckas göra framstegen långsamma. Men i verkligheten är det inte så. Alla viktiga reformer som vårt Parti verkställt har genomförts steg för steg efter experiment ...”

I kontinuitetens och ofelbarhetens namn bortser författaren här från Språngtidens avvikelse från steg-för-steg-politiken – fastän hela avsikten med artikeln givetvis är att varna för upprepande av de misstag som då begicks.

En tredje artikel hävdar att ett lands tungindustri inte kan utvecklas isolerad utan endast i proportion till andra industrier och till jordbruket. ”Om en nyckelindustri utvecklas särskilt snabbt, drar den för mycket arbetskraft och resurser från andra industrier, så att brister uppstår i dessas produktion, vilket i sin tur återverkar på nyckelindustrin.”

Om alltför stora investeringar görs under ett år (som under Språnget) så påverkas produktionen i negativ riktning, framhåller Fanan. Arbetskraft, material och resurser sprids utan att någon motsvarande omedelbar produktionsökning kommer till stånd. Bönderna förvandlas till byggnadsarbetare, deras penninglöner stiger samtidigt som varutillgången blir knappare. Därför är det nödvändigt att lämpa investeringarna inte bara efter behovet på lång sikt utan också efter möjligheterna att under investeringsperioden producera spannmål och andra nödvändighetsvaror.

”Fel kan uppstå medan vi prövar oss fram. Det kan inte undvikas att människor ibland inte förstår de objektiva lagarna utan gör misstag i vissa frågor”, skriver tidskriften, med tydlig hänsyftning på excesserna under Det Stora Språngets tid. ”Det kan tyckas vara en aktiv metod att försöka tvinga svagare enheter att anpassa sig efter de starkare. Men därigenom ökar man bara avståndet mellan dem. Det är nödvändigt att låta de starkare sänka takten tills de svagare hunnit i fatt. Detta kan tyckas vara en negativ metod, men endast så kan de nödvändiga resurserna för upprustning av produktionskedjans svagare länkar garanteras.”

Mening för mening vederlägger denna artikel Språngtidens käraste teser, ursäktar begångna misstag och räknar upp problem som kräver lösning. Hur skall de lösas? En annan artikel svarar: Låt teknikerna bestämma.

Det var tidigare vanligt att tekniska avgöranden vid en fabrik fattades inte av teknikerna utan av kaderinspirerade massmöten. Denna metod skall nu överges under sken av att fortfarande fasthållas. Därvid använder man sig av en dubbelbetydelse i ordet ”massorna”, som för en partimedlem betecknar alla som inte tillhör Partiet. ”Massmetoden”, kan alltså Fanan skriva, ”har alltid varit vårt partis metod. Vi skall lyssna till massorna, i synnerhet till vetenskapsmännen och teknikerna.” Ett elegant lappkast.

Teknikerna bör ges ”arbete, makt och ansvar”, heter det vidare. Det tekniska ledarskapet i industrin skall innehas av tekniker. Chefingenjören skall vara högsta auktoritet i tekniska frågor, och ”speciella enheter på alla nivåer” måste lyda hans anvisningar.

”Ledande administrativ personal” varnas för att ”inta godtyckliga attityder” i tekniska frågor. De måste lära sig lyssna till experterna och diskutera fritt och realistiskt med dem. Tekniska frågor får inte behandlas som politiskt-ideologiska. (Detta riktar sig mot kadervanorna att slå ned opposition med hänvisning till opponentens klassbakgrund etc.) Teknikerna uppmanas, i namn av deras ansvar inför folk och stat, att i sådana diskussioner ”modigt hålla fast vid sanningen och sin egen riktiga åsikt”.

Om orsaken till dessa rekommendationer uttrycker sig tidskriften lakoniskt men talande. ”Erfarenheten har visat”, heter det i samband med att teknikerna bör ges makt och ansvar, ”att endast på detta sätt kan produktionen inom ett socialistiskt företag utvecklas gynnsamt.”

Erfarenheten har sannerligen visat det. Bakom de nya direktiv som nu ges står som en slagskugga bilden av det kaos de är avsedda att bringa reda i. Men de visar framför allt, låt vara under en tunn slöja av ofelbarhetsanspråk, att den kommunistiska regimen i Kina är beredd att lära av sina misstag. Tonen i dessa artiklar är inte särskilt hoppfull. Men själva den anda i vilken problemen angrips gör dem för den utomstående betraktaren till hoppfulla och glädjande dokument.

Det stora misstaget

Hur kunde Mao begå ett sådant misstag? Han är bondson och har levt sitt liv bland bönder. Som marxist är han jordbruksproletariatets teoretiker. Han bars till makten på böndernas armar. Hans partis prestige vilar på att det gick ned till bondemassorna och vann deras förtroende. Allt detta satsade Mao på kommunreformen och förlorade.

Den amerikanska pressens greuelrapporter om taggträdsinhyllade slavkommuner är osanna. Det finns inga jättedormitorier där sönderbrutna familjer föses i väg till skilda sovsalar. Det står inga slavdrivare med oxhudspiska bakom bönderna på fälten. Men de fantasier som den blinda kommunistkräcken projicerat kring ordet ”kommun” kan inte överträffa de skrämmande förhoppningar de kinesiska ledarna själva förband med reformen. Bonden skulle ställas under militär disciplin. Hans tankar och vanor skulle läggas under konstant propagandabearbetning. Hans liv skulle genomkollektiviseras från bröllop till hårklippning, från bad till begravning. Härigenom skulle entusiasm bli realkapital och sammanlagd fattigdom förvandlas till rikedom.

Man vet inte om man skall skratta eller gråta när man i dag läser planerna från 1958. De verkar skrivna av personer som aldrig satt sin fot på oasfalterad mark. Men för fem år sedan gick världens mest erfarna bondeledare med hela sitt folks öde som pant i god för deras genomförbarhet.

För att förstå varför kommunreformen misslyckades måste man först förstå vilka problem den avsåg att lösa. De är huvudsakligen två:

1) Majoriteten av Sveriges bönder har 5-15 hektar jord. I Kina hade de flesta bönder även efter jordfördelningen 1952 mindre än 1 (ett) hektar. Det är omöjligt att göra så små enheter ekonomiskt bärkraftiga. Bönderna organiserades därför med några få års mellanrum först i samarbetsgrupper, sedan i kooperativ där varje bonde behöll jord och redskap, därefter i gemensamt ägda kooperativ och slutligen 1958 i kommuner. Varje gång ökade produktionsenhetens sammanlagda resurser och därmed också dess möjlighet att erbjuda medlemmarna social säkerhet, att införa förbättrade brukningsmetoder och att rationellt utnyttja jord, vatten, gödsel och arbetskraft.

z) I Sverige producerar 15 % av befolkningen tillräckligt för att föda oss alla. I Kina är 80 % av befolkningen sysselsatt med samma uppgift. Det vittnar inte bara om metodernas primitivitet, utan låter också ana existensen av en väldig arbetskraftsreserv. I Europa och Sovjet har detta arbetskraftsöverskott frigjorts genom jordbrukets mekanisering och absorberats genom inflyttning till industristäderna. Det är en mycket tids- och kapitalkrävande process. Kommunreformen var ett försök att redan före mekaniseringen frigöra arbetskraftsreserven och engagera den i omfattande anläggningsarbeten eller i små icke-kapitalkrävande lokalföretag.

Dessa tankegångar har förverkligats på ungefär likartat sätt i alla de modellkommuner som kineserna visar upp för utlänningar. Jag väljer att redogöra för situationen i ”Blommande bergets” folkkommun utanför Hankou, som jag är relativt förtrogen med.

”Blommande berget” har 14 000 medlemmar i 3 500 hushåll och äger 750 hektar brukbar jord. Dess inkomster var 1961 omkring 2 milj. kronor. Härav utdelades 70 % till medlemmarna, 12 % gick till utsäde och verktyg, 9 % till skatt och lika mycket till välfärds- och investeringsfonder. Tack vare ett 50-tal daghem och 130 matställen, som fungerar under tiden juni—augusti, kan den kvinnliga arbetskraften frigöras från hushållsgöromål under jordbrukets brådaste tid. Alla barn genomgår 6-årig elementarskola, 600 barn har möjlighet att fortsätta i lägre mellanskola och 30 barn har sänts till staden för högre utbildning. Kommunen har en sjukstuga med 20 bäddar, 1 sköterskor, 5 assistenter och läkare. I kommuncentrum finns en klubblokal där det visas film en gång i veckan; filmen skickas sedan runt bland

kommunens byar.

Detta är efter asiatiska förhållanden imponerande. Men det är staten som driver sjukstugan och fyra av skolorna. De övriga arrangemangen kunde likväl ha kommit till stånd utan kommunen, t.ex. genom ett utvidgat samarbete mellan självständiga kooperativ.

Kommunen har övertagit ett par handelsbodas, ett slakteri och två verkstäder för tillverkning av bönmassa och brännvin. Den har startat kalkbrytning och cementtillverkning i liten skala samt en primitiv snickerifabrik och en något bättre utrustad mekanisk verkstad som tillverkar och reparerar jordbruksredskap.

Dessa företag har kunnat startas som en direkt följd av kommunreformen och erbjuder ett värdefullt stöd åt traktens jordbruk. Men de har sammanlagt inte mer än 270 arbetare och engagerar således bara en bråkdel av den undersysselsatta arbetskraften.

Ingenting av detta kan motivera kommunreformens jordskredsliknande omorganisation av landsbygden. Men kommunchefen Hsiao Yün-hsü har ytterligare ett argument och drar i väg med oss över fälten. Han är en klok, för att inte säga förslagen, bondetyp i kaderuniform. Född här i trakten, uppträder artigt men informellt mot kommunmedlemmarna, är samtidigt mycket ställningsmedveten. Enligt svenskt tilltalsbruk skulle han vara ”du” med dem och de ”chefen” med honom. Hans händer har inte smakat arbete på många år, men hans sätt att tala vittnar fortfarande klart om hans proletära ursprung. Han klättrar upp på vattendammens grusvall, ser ut över fälten och säger:

— Före 1958 hade vi ingen konstbevattning här i trakten. Vi har sjöar på tre sidor, men det ligger berg mellan oss och vattnet. Kooperativen var för små för att kunna göra någonting åt berget. Men när 17 kooperativ slogs ihop till en kommun kunde vi sätta i gång. Eftersom jorden nu är gemensam har det blivit slut på vattentvisterna. Eftersom arbetskraften är tillräcklig har vi kunnat investera 600 000 dagsverken i bevattningsanläggningar. Nu har vi 4 dammar och 25 km diken ut över fälten. Här i bergssidan har vi grävt en skåra som leder i 500 meter till pumpstationen på andra sidan. Vi har 6 sådana pumpstationer och har byggt 13,5 km strömförande ledningar till dem. Härigenom kan vi bevattna 60 % av kommunens åkerjord och ta två skördar i stället för en.

Kommunreformen uppstod ur en konstbevattningskampanj. I varje kommun jag besökt har det viktigaste resultatet av kommunreformen varit att den möjliggjort en gigantisk arbetskraftsinvestering i bevattningsanläggningar. Allt annat är utanverk.

Man måste se Kinas slätter för att inse konstbevattningens betydelse. Om vatten saknas slår det upp öken mitt i de bördigaste jordbruksdistrikt. Jorden har ungefär samma funktion som läskapperet när vi odlade krasse som barn. Den utgör bara underlaget. Vattnet är den avgörande produktionsfaktorn. Vattenregleringens villkor har i årtusenden bestämt det kinesiska samhällets organisationsformer. Folkkommunen påminner en om böndernas statliga arbetsplikt i det gamla förtryckarsamhället. Men den bär också drag av en modern bondeledares snille.

Överallt i den underutvecklade världen sitter bönderna och svälter på otillräckliga jordbitar. Arbetet är tungt genom sin primitivitet, men det sysselsätter dem bara under en del av året. Förbättrad konstbevattning skulle i många fall kunna starkt öka jordens avkastning. Materialet saknas inte, människor som skulle kunna utföra arbetet finns också. Men det existerande ekonomiska systemet kan inte sätta dem i verksamhet så länge var och en arbetar för sig själv och ingen har kapital nog att betala dem medan de arbetar för framtiden. Kommunreformen innebar ett försök att komma ut ur denna återvändsgränd genom en moderniserad version av den gamla agrardespotins metoder. Kejsarens Kina tvingade bönderna att arbeta gratis åt staten. Folkrepubliken övertalade bönderna att arbeta gratis åt kommunerna, d.v.s. för den gemensamma framtiden.

Det var inte underligt att Mao, vars hela tänkande är en syntes av kinesisk tradition och marxism, lockades av dessa perspektiv. Vid sin kärna bär kommunreformen helt hans signum.

På det ”Blommande berget” hade reformen lyckats. Tack vare bevattning hade man kunnat hålla produktionen jämn vid 7 milj. ton, trots tre års svår torka. Därför är medelransonen 15 kg spannmål i månaden och genomsnittsfamiljens inkomst, spannmålen inberäknad, ligger så högt som 500 kr om året, eller drygt 100 kr för varje man, kvinna och barn. Om förhållandena hade varit desamma i andra kommuner, skulle Kina inte ha haft någon jordbrukskris i dag.

Vad är det som skiljer en uppvisningskommun som ”Blommande berget” från andra kommuner? En del av svaret är det möjligt att räkna sig till med hjälp av de siffror som ges. Under sina första tre år betalade kommunen (enligt en tämligen vanlig procentsats) 540 000 kr i skatt till staten. Under samma tid sålde den 500 ton spannmål till staten (vilket var ovanligt litet). Staten köpte denna spannmål till det vanliga, mycket låga priset av 140 kr per ton och kunde sälja den i städerna med 200 % vinst, vilket gav en inkomst på cirka 140 000 kr. Statens sammanlagda inkomster från kommunen var således omkring 680 000 kr. För denna avgift har staten drivit fyra skolor, en sjukstuga och en polisstation i kommunen (för att inte tala om mera indirekta utgifter för dess räkning). Detta är rimligt. Det utmärkande för en mönsterkommun ligger i att staten samtidigt investerat 800 000 kr (alltså betydligt mer än de sammanlagda inkomsterna) i kommunens anläggningar.

”Blommande berget” bevisar alltså inte vad 14 000 människor kan åstadkomma med lokala resurser om de organiseras i en kommun. ”Blommande berget” visar vad bönder, lämpligt organiserade, kan åstadkomma med ett statligt lån av tämligen blygsamma, men för Kina som helhet oöverkomliga dimensioner. Det är en annan sak.

Det är inte tänkbart att låta alla Kinas kommuner få kosta flera hundra tusen kronor mer än de givit i insats. Men om alla nationens krafter inriktats uteslutande på genomförande av kommunreformen, hade det kanske varit möjligt att inom kommunerna samla ett tillräckligt överskott för att bringa deras fördelar i dagen. Men krafterna splittrades. De kommunaliserade bönderna gjordes till anläggningsarbetare för ändamål som inte gagnade jordbruket, i varje fall inte direkt, och under årstider då de egentligen skulle ha skött sin jord.

Kommunreformen sammanföll med det Det Stora Språngets jättelika industrialiseringsansats. Det kapital som kommunerna skapade och som skulle ha plöjts tillbaka i dem, investerades i stället i städernas tungindustri. Det är svårt att vränga skatter och sparande ur en enskild bondes hand. Det är lättare att under ett välpreparerat massmöte trumfa igenom att ett gemensamt förråd säljs till staten eller avsätts för investeringar. Genom kommunorganisationen kunde man, som en utländsk kommunist en gång beskrev det för mig, ”dra maten ur strupen på bonden”. Det var med dessa metoder Det Stora Språngets lysande initialframgångar vanns. Men med samma metoder spräcktes kommunreformen. Enligt marxistisk doktrin skulle kommunistpartiets maktövertagande i Kina ha skett genom en kupp i de stora industristäderna. Men enligt kinesisk historia har de farligaste resningsförsöken alltid gjorts av bönderna. Mao var den förste som kombinerade vissa uttalanden av Lenin med den kinesiska historiens lärdomar till insikten om jordbruksproletariatets revolutionära möjligheter. Detta är maoismens kärna. Längre ville det kinesiska kommunistpartiet följa doktrinen och bara använda bönderna för att stödja arbetarnas revoltförsök i städerna. Men Maos linje segrade. Partiet vann makten genom den långa marschen ned till bondemiljonerna.

Enligt marxistisk doktrin skulle efter maktövertagandet den ekonomiska segern vinnas genom snabbaste möjliga utbyggnad av tungindustrin. Denna tonvikt på städerna stod i motsättning till maoismen. Mao försökte översätta sin insikt om böndernas revolutionära möjligheter från militärpolitisk till ekonomisk strategi. Resultatet blev folkkommunerna: ett slags decentraliserade revolutionära baser i kampen mot fattigdomen. Parallellen med revolutionskampen förklarar mycket av den militära språkdräkt vari framtidsvisionen kläddes.

Kommunerna var Maos nya syntes av tradition och marxism. Genom kommunreformen stampade han det historiska Kinas väldiga arbetsarméer ur jorden. Men kejsaren av Kina hade alltid låtit sådd och skörd stå under enskilt ansvar. Mao gick längre än sina föregångare och lade även själva jordbruket under kollektiv arbetsplikt i stora enheter. Det var hans eget misstag. Det andra misstaget har tradition. I det historiska Kina har den arbetspliktiga befolkningens massinsatser ofta använts för andra syften än de vattenregleringsprojekt som utgjorde arbetspliktens motivering. Mao gjorde detsamma. Han satsade bönderna i Det Stora Språnget.

Hade Mao drivit sin bondelinje lika konsekvent som under kampen om makten, hade kommunreformen kanske lyckats. Men var det verkligen nödvändigt att åter gå den långa vägen över jordbruket? Kunde det inte, som doktrinen sade, räcka med en industriell kupp i städerna? Tveksamheten födde olika kompromissteorier: man skulle gå framåt ”på två ben” – ett slagord varunder man dolde oviljan att välja väg. Men under intryck av Det Stora Språngets häpnadsväckande industriella framgångar gjordes bönderna till tungindustrins hjälptrupper. Därmed hade Mao övergivit sin egen grundtanke.

Kuppen misslyckades. Vintern 1960-1961 blev det klart att det inte är tungindustrin, utan jordbruket som avgör Kinas öde. Partiet hade spelat högt med böndernas förtroende och förlorat. Än en gång tvingas nu det kinesiska kommunistpartiet på en lång marsch – tillbaka till landsbygdens byar. Denna marsch ser ut att bli längre än den förra.

Reform och tragedi

Kineserna har blivit utskrattade när de hävdar att kommunreformen var en spontan folk-rörelse. Men det är i alla fall sant att den inte behövde tvingas på bönderna, utan spred sig som en gräsbrand över landet.

Chou Li-pos roman ”Stora förändringar i en bergsby” illustrerar bakgrunden till detta skeende. Den skildrar hur kadrer och aktivistiska ungdomar vintern 1955-1956 övertalar bönderna att bilda jordbrukskooperativ. Eftersom boken skrevs vid en tidpunkt när man trodde att jordbruksproblemet redan var löst, vågar författaren ganska utförligt uppehålla sig vid böndernas motstånd.

Kooperativen bildas på frivillig basis. Men den som ställer sig utanför gemenskapen riskerar att bli utan gödsel eller utan hjälp i skördetid. Frivillighet är ett illusoriskt begrepp i en konstbevattnad kinesisk by. Den svenske bonden får sitt oberoende med regnet som faller från himlen, den kinesiske bondens djupaste fruktan är att bli avskuren från det gemensamma systemet av bevattningskanaler. Under detta tryck resonerar bönderna så här:

— Staten gav mig den här jorden. Den har aldrig varit riktigt min. Jag kan likaväl först som sist ge den tillbaka till staten igen.

Kadrerna lockar ungdomen med traktorer, de äldre med trygghet. ”Att gå med i koopen är som att skaffa sig söner. Ju tidigare man får dem desto snarare kan man lägga sig till vila på lagrarna.” Det avgörande löftet ger ordföranden Liu till bokens mest levande kvinnogestalt, Shen Chia-hsiu. Hon försörjer sig och sina barn med 1 000 kg ris som hennes jord avkastar varje år.

— Men om jag ger min jord till koopen och inte får 1 000 kg i utdelning vem skall jag då vända mig till?

— Kom till mig. Han tog pipan ur munnen och gav löftet utan ett ögonblicks tvekan.

— Det är bra. Hon log. När du har lovat är jag säker. Jag ger min jord till koopen, och varje år i skördetid kommer jag till dig, ordförande Liu, och hämtar mina 1 000 kg ris.

Den kinesiska ledningen togs med överraskning av den snabbhet varmed kommunreformen svepte genom landet under några höstmånader 1958. Planer fanns visserligen för framtiden, men med tanke på det motstånd som kollektiviseringens tidigare stadier mött hade man väntat att de skulle ta mycket längre tid att genomföra. Chou Li-pos roman ger en nyckel till vad som hände under dessa hektiska höstmånader. Bönderna ansåg redan sin jord förlorad. Att ge den till kooperativ eller kommun var för dem detsamma: staten hade tagit jorden tillbaka. Oroade av de snabba förändringarna längtade de efter det löfte som ordföranden Liu givit Shen Chia-hsiu. Kommunreformen innebar för dem att ordföranden Mao själv gav dem detta löfte. Han övertog ansvaret för deras försörjning. Bonden hade förlorat sin jord, sin trygghet. Nu lade han sitt öde i Maos hand.

Situationen gav upphov till ett fruktansvärt missförstånd. För bonden betydde kommunreformen ett löfte om gratis mat. Ledningen trodde att bönderna blivit socialister. En sådan sinnesförändring var en vital förutsättning för de kommunplaner som utarbetats med tanke på ett senare stadium av fälttåget. Nu sattes de i verket under andra och primitivare förhållanden. Det såg ut att gå, ty 1958 var det bästa skördeåret i folkrepublikens historia. Kadrerna kunde genast infria sina löften, man åt gott på kommunens bekostnad. Jordbruksproblemet tycktes löst. Det gällde bara att släppa alla uppdämda krafter lösa.

Efter nära två år i Kina kan jag, med ledning av det jättelika material som kineserna publicerat, göra mig en ganska klar bild av vad som då hände. Kommunerna leddes av kadrer som ofta inte varit läskunniga mer än några få år. De ställdes inför administrativa, ekonomiska och organisatoriska problem av en storleksordning som de aldrig förut mött. De måste fylla tio tusentals människors tid, minut för minut, med dirigerat arbete. Arbetskraften rekvirerades i stor skala för vägbyggen och dammanläggningar, kommunerna behövde administrationslokaler och verkstäder, massornas medvetande skulle höjas genom dagliga möten, alla sporrades till massdeltagande i de politiska kampanjerna. När bonden inte slog ihjäl flugor, gjorde han stål. Detta skapade en konstlad brist på arbetskraft, vilket ansågs betyda att kommunerna löst överbefolkningsproblemet.

I segeryran blev ett och annat bortglömt. Tidigare hade bondefamiljerna odlat grönsaker och haft husdjur, de hade varit småhantverkare eller reparerat redskap på fritiden, och framför allt hade de med minutiös omsorg skött sin jord. Nu blev jord liggande obrukad i flera provinser, eftersom ingen hade tid med den. Vädret var ogynnsamt, skörden blev knapp. Men på basis av 1958 års rekordskörd hade ett ännu högre mål satts för 1959, och staten hade redan gjort vittgående åtaganden i enlighet med den väntade inkomsten.

Kadrerna var under stark press att uppfylla de statliga rekvisitionerna. De tog allt som kunde tas om bönderna skulle överleva. Det räckte ändå inte. Pressade mellan statens krav och bondens nöd, ovilliga att erkänna sitt misslyckande föll Kinas kadrer tillbaka på de urgamla bondeknepen. Av 375 miljoner ton skördad spannmål som rapporterats till ledningen visade sig 125 miljoner ton vara vatten, sten och fagra löften. Då hade staten redan börjat göra åtaganden för året därpå enligt en väntad skörd, mer än dubbelt så stor som den verkliga.

Våren 1960 sändes bönderna ut på fälten under produktionskrav som de inte såg någon möjlighet att uppfylla. Det året inträffade svåra naturkatastrofer. Det passiva motståndet växte. Skörden blev därefter. För andra gången måste de statliga leveranserna pressas fram ur en hungrig bondebefolkning. Utåt förblev kommunerna desamma som förr. Propagandans hjul fortsatte att snurra. Men vid årsskiftet 1960-1961 slog ledningen i hemlighet full back. Kommunerna reorganiserades enligt ett aldrig publicerat program som kallas "De 60 punkterna".

Reorganisationen innebar i huvudsak följande:

1) Ökat folkligt inflytande i kommunerna. Kadrerna "rektifierades" och tvangs att ta misstaget på sig. De som ställt bönderna "under militär disciplin", som det hette i planerna,

fördömdes nu för ”kommandometoder”. De som infört nya metoder i jordbruket och misslyckats sattes att lära av ”de gamla böndernas erfarenhet”.

2) Stora kommuner delades upp. Den effektiva äganderätten till jorden gled ur kommunledningens händer, först till kommunens närmaste underavdelning, brigaden, och sedan till produktionslaget, alltså till den gamla samarbetsgruppen som inledde kollektiviseringsprocessen för lo år sedan. Stora lag delades upp. De omfattar nu mindre än 30 arbetare och brukar jorden enligt ett garantisystem som ger dem rätten till jord, bevattningskanaler, redskap och dragdjur och rätten att välja den mest lönsamma grödan – så länge bestämda statliga rekvisitionskrav uppfylls. Kommunerna äger nu i många fall bara sina administrationsbyggnader.

3) Bönderna fick rätt att privat bruka 5-10 % av jorden. Materiell uppmuntran ges till de familjer som håller höns, grisar och andra husdjur. Vid slakten får bönderna behålla en viss del och får betalt för resten i form av begärliga, annars ransonerade konsumtionsvaror, exempelvis stövlar, tvättfat och underkläder. Ersättning har i många fall lämnats för djur som omkom, redskap som förstördes och hus som revs under den tid de var offentlig egendom.

4) Den ursprungliga likalönsprincipen – ”fri mat” ersattes med lön enligt en 6-gradig skala, baserad på vars och ens arbetsförmåga och arbetsvillighet. Arbetskraft får inte längre rekvideras utan ersättning för offentliga arbeten annat än inom de lag som direkt gynnas av anläggningarna, och då endast i den mån det inte inverkar menligt på jordbruksproduktionen. De politiska kampanjerna och mötesverksamheten har inskränkts till ett minimum.

Någon klar skildring av dessa åtgärder har aldrig givits i kinesisk press. Bilden får plockas samman av beslöjade medgivanden och kompletteras vid egna kommunbesök, under samtal med bönder och med kinesiska vänner som besökt sina släktingar på landet eller som på möten blivit informerade om förändringarna i jordbrukspolitiken.

För bruk inom Partiet finns däremot realistiska skildringar av jordbrukets läge. Jag baserar mig i det följande på elva inspektionsrapporter i Pao-An-bulletinen, en strängt hemlig kadertidning för Kuangtungprovinsen, som beskriver tillståndet i brigader och produktionslag hösten 1961, efter genomförandet av de 60 punkterna.

En av dessa rapporter redogör för fördelarna med kommunernas reorganisation. De är: lagkontrakterad produktion minskar hemlig produktion för privata ändamål, ömsesidig övervakning mellan medlemmarna minskar stöld, medlemmarna kan direkt övervaka kadrerna och hindra korruption och slöseri, stridigheterna mellan rika och fattiga lag upphör, laget kan bättre anpassa sig till lokala förhållanden, medlemmarnas aktivitet stimuleras och ingen jord lämnas obrukad.

Denna uppräknings ger en klar föreställning om vilka förhållanden som tidigare rått. Men de fundamentala förändringar som kommunuppdelningen inneburit har ibland skapat förvirring.

— Kadrens ledarskap har slappnat, skriver en av partiinspektörerna. De talar bara om att statens uppgifter är för tunga och väntar att högre myndigheter skall lösa problemen åt dem ... De gamla kadrerna har avskedats, och de nya fruktar att de skall möta samma öde i fortsättningen. Därför vågar de inte leda produktionen med kraft ... De säger: Varför skulle vi laga så att de andra hatar oss ... Sedan kadrerna tappat ledningen är arbetsordningen oregelbunden. Medlemmarna börjar arbeta kl. 7 och slutar kl. 9. De går ut på fälten kl. 12 och återvänder kl. 14. Sätter i gång igen kl. 16, och slutar före 17. 400 privata ankor går och äter på fälten utan att kadrerna säger ifrån ... När massorna ser att produktionen inte sköts ordentligt förlorar de modet och blir säkra på att ransonerna kommer att skäras ned. De säger: Kadrerna är ansvarslösa. Vårt anletes svett är till ingen nytta ...

— Under en lång tid har massorna varit ointresserade av produktionen, heter det i en annan inspektionsrapport. De har förlorat tron på framtiden och säger: Vi vill hellre vara hundar på

andra platser än människor här. Arbetsledningen är förvirrad. Lagledaren arrangerar om arbetet tre gånger om dagen, medlemmarna surrar runt som en bisvärm. Ingen av de sju nyvalda i lagets styrelse vågar ta ledningen. Medlemmarna arbetar inte på torgdagar, och vägrar åta sig tunga uppgifter.

För att reda upp i detta kaos har ett ansvarighetssystem införts som i praktiken innebär att man återinfört privat jordbruk, men under ytterligt tillkrånglade former. Varje enskild arbetsuppgift kontrakteras fält för fält ut till de enskilda hushållen. De familjer som producerar under en viss lägsta norm får böta 30 % av underskottet, de som producerar över en högsta norm får i belöning 50 % av överskottet. Kontrakten stipulerar också vilken mängd gödsel som skall tillföras jorden. De tar hänsyn till de minsta detaljer, såsom risken för att kringströvande höns skall skada grödan. När avkastningsmöjligheterna skall uppskattas går kadrerna och de äldsta bönderna ut till varje fält, gräver upp en planta i varje väderstreck och en från mitten, och räknar kornen.

Effekten av dessa åtgärder blev enligt rapporterna ögonblicklig. Man fick se hustrur hjälpa sina män, barn hjälpa sina föräldrar. Lagledaren behövde inte slå på gonggong om morgonen, kadrerna kastade sina visselpipor. Antalet personer som deltog i arbetet steg i vissa fall till det dubbla, och bönderna tog natten till hjälp när dagen inte räckte till.

Trots dessa goda verkningar är det tydligt att ett så komplicerat system av korttidskontrakt för varje särskild arbetsuppgift endast kan vara ett provisorium. En utvecklingsmöjlighet är att jorden permanent kontrakteras ut till de enskilda hushållen, som då åter blir ett slags arrendatorer, låt vara med större social säkerhet än på godsherrarnas tid. Men uppenbarligen vill ledningen söka hejda kommunernas upplösning vid lagnivån. Lyckas man konsolidera laget som grundläggande produktionsenhet, kommer allt normalt arbete att ske i grupper om 10-30 personer, som sinsemellan fördelar sin vinst efter prestation. När kommunledningens organisatoriska kapacitet så småningom ökats kan den gradvis börja åta sig samordnande uppgifter som så småningom återger den möjlighet att samla lagen till större operationer. På den vägen kan kommunskalet kanske så småningom få ett faktiskt innehåll. Detta är det bästa det kinesiska kommunistpartiet i dagens läge kan hoppas av "kommunerna".

Chou Li-pos roman "Stora förändringar i en bergsby" bär beteckningen "Del I". Del II tror jag blir svår att skriva. Han måste berätta hur alla böndernas farhågor besannades. Han måste skildra många år då Shen Chia-hsiu i skördetid kommer till ordföranden Liu för att hämta sina 1 000 kg ris och går tomhänt hem igen. Han måste slutligen föra berättelsen tillbaka till samma punkt där den började: hos den enskilde bonden.

Om han vore fri att skriva vad han ville, skulle han kanske frestas att forma materialet till en antikommunistisk satir över temat "högmot går före fall". Men även ädla förhoppningar har gäckats, ärlig strävan har blivit fruktlös, en stor dröm har sjunkit samman under den primitiva tyngden av det arbete som håller det kinesiska folket vid liv. Vem vill ställa sig på skrattarnas sida? Den kinesiska krisen är en tragedi.

Kina inifrån

Het, förlamande junikväll. Elevkasernerna vid Pekings universitet röks mot ohyra. Tusentals studenter sitter i grupper på sandplanen och väntar att en vindfläkt skall föra bort den elaka giftlukten. Luften står fullkomligt stilla i mörkret.

— Jag kan respektera dina åsikter, säger jag till en av de kinesiska studenterna, utom på en punkt. Du vet lika väl som jag att den kinesiska pressen ger en avsiktligt förfälskad bild av världen. Jag kan inte förstå att du försvarar det. Hur kan en medveten människa välja att se världen i svart och vitt?

— Du kan inte nämna en enda osann uppgift som stått i våra tidningar!

— Även om varje enskild uppgift som era tidningar ger om Västerlandet vore sann, så har nyheterna valts för att skapa en vrångbild av verkligheten. Nämn en enda god nyhet som era tidningar inrapporterat från Västerlandet!

Vi går fram och tillbaka i mörkret. Jag säger:

— Du vet själv att det inte finns många framgångar att berätta från Kina i dag, eftersom landet är mitt i en svår kris. Men om någon skulle skriva om denna kris utan att också berätta om allt vad ni gör för att komma till rätta med den, utan minsta sympati för er kamp med svårigheterna – vore inte det oärligt? Och är det inte då lika oärligt när era tidningar bara berättar om strejker och katastrofer, brott och självmord i Västerlandet, utan skynten av förståelse för våra försök att lösa dessa svårigheter?

Fram och tillbaka i mörkret och hettan. Han säger:

— Allt vad du tror på i Västerlandet är sådant som flyter på ytan. Den grundläggande sanningen om ditt land är att kapitalisterna utsuger folket. Alltså är ert liv olyckligt. Kanske har ni bilar, kanske kan ni resa och roa er. Men er olycka är en djupare sanning om er, och det är riktigt att våra tidningar väljer ut sådana fakta som överensstämmer med denna sanning. Men när era journalister beskriver Kina – även om de skulle bygga sitt förtal på fakta – så är det förtal. Ty dessa olyckliga fakta stämmer inte med den djupare sanningen om oss. Vår verkliga, vår innersta lycka är att vi inte är utsugna.

— Därför försvarar jag vår journalistik, fortsätter han. Den är ett vapen i klasskampen. Endast det som tjänar Partiets sak i klasskampen är rätt, är sanning. Någon annan sanning finns inte. Du tror att du kan komma ut ur klassmedvetandet och finna en objektiv sanning. Du tror att man kan berätta vad man sett och hört, utan hänsyn till vilken klass som kommer att vinna eller förlora på det. Vilken illusion! Om vi inte medvetet gör oss till socialismens lydiga verktyg, blir vi omedvetet imperialismens springande hundar.

Vinden kommer inte. Med lungorna fulla av hetta, mörker och giftiga ångor återvänder jag till mitt rum i dormitoriet, våt och utmattad. Förståelse kräver ständig övning. Det är svårt att rättvist återge vad man upplever. Fördomar skymmer ens syn, lojaliteter frestar till osaklighet. Därför kan det inte undvikas att osanning uppstår. Men kinesen får lära sig att avsiktligt sträva efter att bli partisk och ensidig, att medvetet välja lojalitet framför saklighet och förneka själva strävan till sanning. Hela min andliga organism gör uppror mot denna lära: att respekt för fakta och respekt för andras övertygelse är en tankens ohyra som bör brännas bort ur mänskossjälen.

Vår egen bild av Kina innehåller inga centralt fastställda, avsiktliga förvrängningar. Men den uppvisar i stället en förvillande dubbelhet. Den är en fixeringsbild med oförmedlade övergångar mellan gott och ont, mellan framgång och nederlag.

En resenär kommer hem från Kina. Han är stimulerad, förnygrad, entusiastisk – som om han deltagit i en hård men frisk seglats. En annan resenär kommer tillbaka. Han är kritisk, bekymrad, skrämmd. En resenär har gått från fabrik till fabrik och sett våldsamt stigande produktion. Han berättar om ett Kina som snart kommer att vara på nivå med USA och Sovjet och har resurser att gå om dem bägge. Han har mött glada och offervilliga människor. En annan resenär har funnit människorna likgiltiga eller tillkämpat lojala. Han har sett väldiga högar av slaggfyllt, osmältbart järn kring övergivna fabriker. Han berättar om dödsstillheten över ett industriellt slagfält och säger att Kina spänner sina sista krafter för att överleva.

Den som inte reser till Kina måste fråga sig: Beror dessa motsägande rapporter bara på subjektiva skillnader mellan olika iakttagares förmåga till förståelse? Har den ene resenären förblindats av sina antipatier, har den andra förts omkring i ett kulisslandskap? Det verkar otroligt. Men vilka objektiva förändringar kan motivera så våldsamma kontraster mellan olika skildringar?

Kina har en väldig befolkning och en ekonomi med mycket små marginaler. Några riskorn per person gör hela skillnaden. Saknas de, uppstår ett underskott som inget land i världen har möjlighet att fylla. Finns de, bildar de ett överskott som möjliggör ett makalöst industrialiseringsstempo. Varje korn utöver det strukna mått som behövs för överlevande kan satsas – och har under vissa perioder satsats – på framtiden. Det är därför Kina har möjlighet att under vår livstid bli världens tredje stormakt. Men varje korn under detta strukna mått måste tas direkt ur människornas hälsa och arbetsförmåga. Därför balanserar Kina som på en knivsegg mellan seger och nederlag.

Ett sådant land förändras snabbt. En resenär som besökte Kina 1960 kunde sanningsenligt berätta att stadsbefolkningen är i gatukommittéernas våld, att ingen privat företagsamhet tillåts, att folk har gjort stål av sina kokkärl och äter i kommunbespisningar, att forskning och utbildning är helt kaderdirigerade. Men hösten 1962 kan en annan resenär förkasta denna bild som rent nonsens. Gatukommittéerna har inte ens makt att hindra uppenbar åverkan på andras egendom. Det är endast i undantagsfall folk inte äter hemlagad mat. I de flesta skolor och institutioner delar kadrerna makten med specialister. Privat företagsamhet tillåts bland så olika yrkeskategorier som barberare och läkare, skådespelare och skomakare, och svartbörspriserna på så viktiga varor som kött och spannmål har legaliserats på den fria marknaden.

Man kan inte ge ögonblicksbilden djupdimension om man inte stannar i Kina tillräckligt länge för att se den gradvisa övergången från ett tillstånd till ett annat. Man måste ha sett hur gamla svarta, smutsiga cykelrikshor blivit snygga och uppmålade när deras forna ägare återfått möjligheten att göra en personlig förtjänst. Man måste ha sett hur de bergssidor som lämnades obrukade under kommunsystemet täcktes med små åkerlappar när initiativet gick tillbaka till det enskilda hushållet. Utan ett sådant jämförelsematerial är det omöjligt att skilja mellan permanenta och tillfälliga fenomen.

Utan att kunna kinesiska är resenären helt i händerna på värdfolket. Han kan inte ens resa ensam, mycket mindre skaffa sig några egna kontakter. Han kan inte ens läsa tidningen, mycket mindre förstå vad som ligger bakom det som står i den. När en tolk eller annan officiell person är med bevakar kineserna varandra, och de flesta samtal blir bara ödsliga uppvisningar i konformism. Man måste gå in i ett hus där det finns offentlig telefon och prata en eftermiddag med hemmafrun som sköter den. Man måste förstå vad folk säger till varandra i bussarna, vad de skriker till varandra i ett gatubräck. Man måste kunna stämma möte i Västra bergen med en nyvunnen vän, man måste kunna supa en natt med en pedicabgubbe, man måste kunna hitta en lärare i kalligrafi genom att läsa anslagen på telefonstolparna. Särskilt belysande är det att först tala med en kines när andra kineser är närvarande och sedan träffa honom ensam. Bilden får plötsligt liv och detaljer, nyanseras av medgivanden och invändningar, fylls av hopp och farhågor.

Presenterad med två olika versioner av Kina bör alltså den kritiske läsaren fråga sig: Var bägge resenärerna i Kina samtidigt, var de där lika länge, kunde bägge kinesiska? Skillnader i dessa avseenden förklarar de flesta av olikheterna mellan deras rapporter.

Januarisolen lyste på palatsets honungsgula tak när jag kom till Peking. Men det kändes som att leva inuti ett åskmoln. Det tog några månader innan jag började förstå vad som hände omkring mig och kunde förklara denna känsla. Jag bodde med min hustru i en liten cementcell i ett av dormitorierna vid Pekings universitet. Långsamt lärde jag mig hur man skulle uppträda med dessa artiga, förbindligt obevekliga människor, började förstå deras intriger, vilka som var polisens angivare, vilka som kunde äta i de privilegierades matsal och hade förtursrätt till behandling på sjukhuset, vilka som hade den verkliga makten i den långa befälskedja som ringlade från de ”arbetande vännerna” – vaktmästarna upp till skolans partiledning.

Flera av de personer jag dagligen hade att göra med levde – ”enligt arbetets krav” – skilda

från sina familjer. Människor som inte hade legitima arbetsangelägenheter att diskutera besökte inte varandra, gamla vänner och grannar undvek varandra. Vad kunde man bjuda på om det kom främmande? Varmt vatten. Vad kunde man tala om? Svältbölden under plåstret på halsen, de hungersvullna benen, sonen som vid ett års ålder varken kunde sitta eller säga "mamma"? En tyst, iskall misstänksamhet skilde människa från människa.

Jag har aldrig upplevt en mera total ensamhet

Ett minne: jag ser en kvinnas ansikte framför mig på bussen. Framskjutande tandparti. Frätlinjer kring munnen. Redan nere vid näsroten börjar ögonen dra ihop sig till den slövassa blicken. Benan liknar ett vitt uppåt-svängt ärr i det svarta ståltrådsraka håret. Vid vissa ögonsjukdomar skrapas hornhinnan. Så känns detta ansikte skrapat. Ingenting känsligt, fantasifullt eller barmhärtigt. Det säger: skoningslös.

Det var min lyckligaste dag i Kina när jag vunnit dessa hårda ögons förtroende och vi kunde tala öppet med varandra. Att träffa missnöjda kinesiska intellektuella med västerländsk orientering är inte särskilt svårt. Men de känner sig inte ens själva som "riktiga" kineser. Man måste tränga igenom det ideologiska pansaret hos en lojal och uppriktigt troende kommunist och finna en människa som kan ge och ta skäl, som vågar tvivla, som erkänner angiveriet och rädslan och tvånget och kan redogöra för varför hon ändå tror på detta system.

Efter ett sådant genombrott når man ett friare förhållande till kineserna. Det sägs att man kan se på en flicka om hon inte längre är jungfru. Det är tydligt att kineserna ser på en utlänning om han vet. Vad vet han? Deras egen relation till de ord de använder, i vilken grad de citerar vad de säger, vilka förbehåll de döljer och motiven till att de säger som de gör. Ingen vet detta i någon sociologisk mening, men när den mänskliga nyfikenheten på dessa frågor stillats minskar ens angelägenhet och därmed ökar ens möjligheter. Plötsligt får man i förbigående svar där man tidigare frågat förgäves.

Dessa erfarenheter har inte försonat mig med det kinesiska samhället, men det har kommit mig att inse den tragiska nödvändigheten i mycket av vad som sker i Kina. Det onda som inte är nödvändigt söker man nu i många fall rätta. På två år har jag fått se det kinesiska kommunistpartiets politik grundligt förändras. Utan synbar splittring har ledningen genomfört denna helomvändning under den svåraste inrikes- och utrikespolitiska krisen i partiets historia. Trots de stalinistiska tendenserna inom partiet har det undvikit Stalins våldsmetoder. Ledarna är beredda att bygga sitt land med svett och tårar, men inte med blod. De har varit kloka nog att inse när de förlorat folkets förtroende, och de vänder nu tillbaka för att – om möjligt – återvinna det.

Visserligen finner man nu inte mycket av den spontana entusiasm som tidigare iakttagare vittnat om. Men man finner i stället mera klarsyn och medvetenhet. Dagens kinesiska samhälle är fortfarande hårt och krävande, men det har också inslag av ljus idyll. En kväll i september promenerade jag i nordvästra Peking med en ung författare. Han hade för första gången fått en berättelse antagen utan att behöva införa en partisekreterare som *deus ex machina*. Vi gick under träden: sommarklädda människor, musik och ljus från en enkel uterestaurang, några flickor satt på en bänk i mörkret och sjöng med stilla, starka röster. Vi stannade vid järnvägsbommarna. Det var en vacker järnvägsövergång. Stockrosor blommade på bägge sidor om spåret, och vakthuset var nästan begravt i grönska. Det tunga loket, prytt av en röd fana, rullade förbi.

— Tror du inte, sa han, att innan ledarna kom till makten satt de ibland och dagdrömde om Peking? Vi skall ha träd i dubbla rader längs alla gator, sa en, och i alla parker skall det finnas bänkar där unga flickor kan sitta och sjunga med stilla starka röster. Du glömmer, säger då en annan, att vi skall ha järnvägar och en röd fana på varje lok. Och vid järnvägsövergången skall stockrosorna blomma och vakthuset skall vara nästan begravt i grönska.

Under min tid i Kina har det kinesiska samhället blivit mänskligare, tolerantare och förnuftigare. Det har varit en glädje att dag för dag följa denna utveckling. Ingen vet hur länge dessa tendenser kommer att bestå. Det finns i ett totalitärt samhälle ingen garanti för deras varaktighet. Men det kinesiska kommunistpartiets nuvarande politik tror jag är den bästa möjliga för Kina.

Med ett viktigt undantag. Den bild av sig självt som Kina visar upp för världen och den bild av världen som visas upp för det kinesiska folket är lika doktrinärt ensidiga som någonsin. Varje kinesisk tidning luktar giftigt av medveten världsförfalskning. Vissa betrodda partimedlemmar har tillgång till fakta i två dagliga bulletiner av olika hemlighetsgrad. Men allmänheten presenteras ett tillrättalagt urval som innehåller groteska förvrängningar.

De kinesiska ledarna har bara i undantagsfall varit utanför hemlandet. De tycks se hela världen som ett större, ännu inte befriat Kina, där stockrosorna en gång skall blomma. De framställer den moderna västerländska kapitalismen som den kinesiska kapitalismen framstod för dem i deras ungdom, de bedömer Västerlandets ekonomiska och militära styrka på grundval av sina erfarenheter från inbördeskriget. De undertrycker alla fakta om fackföreningarnas och arbetarrörelsens betydelse i Västerlandet, alla fakta om maktbalansens frihetsskapande förmåga i ett flercentrerat samhälle. De tecknar en hatfylld apokalyptisk bild av en världsdömd till undergång. Bakom denna bild anar man länge undertryckta hävdelsebehov och en känsla av aldrig avtvådd förödmjukelse. Det är möjligt att förstå hur denna världsbild uppstått, men det gör den inte mindre farlig och förhatlig.

Vi måste akta oss för att begå samma misstag. Vi får inte se Kina som ett större och mera efterblivet Sverige, som ännu inte kommit i åtnjutande av demokratins välsignelse. Vi får inte bedöma den kinesiska kommunismens möjligheter efter våra hemmakommunisters beteende. Vi måste begagna vår frihet till att se fakta utan förutfattad mening om sanningen. I den andan har jag försökt skildra den kinesiska krisen. Jag tror att jag sett något av både det värsta och det bästa som den medfört. Jag tror att krisåren skapat en situation som, trots allt, är mera hoppfull än framgångsårens. De forna segrarna vette mot nederlag. Men dessa nederlag kan bli grunden för varaktiga framsteg. Och kanske endast sådana framsteg, vunna genom realism och måttfulla ambitioner, så småningom kan förändra det spända skoningslösa ansikte Kina nu vänder mot världen.

Sex dikter av Mao Tse-tung

KLAR, JÄMN GLÄDJE

Vind och moln förändras plötsligt:
åter börjar krigsherrarna krig.
För folket endast klagan.
Men deras välde är förgängligt som en dröm.

Den röda fanan flyger över Tingfloden
rakt ned mot Lun Yan och Shan Hang.
En skärva av det gyllene kärlet är uppsamlad.
Hög tid att dela jord och åkrar!

PLOCKANDE MULLBÄRSFRÖN

Ett mänskoliv åldras lätt, himmelen åldras icke.
Varje år blir det nionde dagen i nionde månaden.
I dag är det åter nionde dagen i nionde månaden:
utsökt dofta de gula blommorna över slagfältet.

En tid varje år blåser höstvinden hårt.

Så olikt vårens landskap!
 Bättre än vårens landskap är
 denna frostiga oändlighet över flod och himmel.

ORKIDÉ

Hela världen är vit.
 Armén tågar genom snön. Inte ett grönt träd.
 Över oss höga berg.
 Vinden rullar ihop den röda fanan, när den föres genom passet.

Vart leder denna marsch?
 Förvillande vind och snö över floden Kang.
 I går gavs ordern:
 100 000 arbetare och bönder går ned att taga Chi An.

EN FJÄRIL ÄLSKAR BLOMMOR

I sjätte månaden besestrar himmelens trupper de ruttna och onda.
 Med ett tusenmila rep binder de monstret.
 På andra sidan färgas en krök av floden röd.
 Förtruppen litar på Huang Kung-lie.

Arbetare- och bondemiljonerna kastar sig framåt!
 Kiangsi rullar de upp som en matta och går rakt ned mot Chiang och O
 sjungande "Internationalen". En tragisk sång.
 Virvelvinden kommer ned till mig från himmelen.

EN FISKARFAMILJS STOLTHET

Tusen träd rött lysande en frostig dag.
 Himlatruppernas vrede stiger mot skyarna.
 Drakbergets tusen kammar täcks av dimma.
 Då ropar alla röster:
 förtruppen har gripit Chang Hui-tsan!
 200 000 soldater kom tillbaka till Kiangsi.
 Som vindar rörde de upp damm halvvägs till himlen.
 Arbetare och bönder reste sig i miljoner
 till samma hjärtas kamp:
 under berget Pu Chou – ett virrvarr av röda fanor!

EN FISKARFAMILJS STOLTHET

På De Vita Molnens berg vill molnen stå upprätt.
 Under De Vita Molnens berg: tumult av röster!
 Torra träd, ruttna träd gör en sista ansträngning,
 en skog av bössor hotar –
 men den flygande härföraren anländer från himlen.

Han marscherar joo li på 15 dagar.
 Changflodens vatten, blånande vidsträckt, Fukiens jade-gröna berg.
 En tusenhövdad armé rullar han ihop som en matta.
 Jag hörde någon snyfta:
 vad tjänade det till att kringbygga dem med fästningar!

Vårens stora litterära händelse i Kina var att "Folkets litteratur" publicerade sex dikter av Mao Tse-tung, vilka sedan avtryckts i de flesta av landets tidningar tillsammans med

kommenterande artiklar av författarna Kuo Mojo och Tsang Ke-chia.

Mao skriver i företalet: ”Dessa dikter nynnade jag fram på hästryggen under åren 1929 till 1931 och glömde dem sedan. Kamraterna i redaktionen för 'Folkets litteratur' har samlat ihop dem och sänt dem till mig med begäran att få publicera dem. Med några tillägg och uteslutningar framläggs de därför här.”

Tidigare har 21 dikter publicerats av Mao Tse-tung. De nya dikterna har tidigare bara varit kända av några få invigda, som i 39 år bevarat dem i sina anteckningsböcker.

Dikterna tillhör alla en traditionell diktart som kallas ts'u. En ts'u är alltid rimmad och måste dessutom ansluta sig till någon av ett antal modeller, var och en av dem med ett givet antal stavelser i satsen och ett bestämt antal satser i strofen. En dikt enligt ett av dessa mönster kallas med den ursprungliga mönsterbildande diktens namn. ”En fjäril älskar blommor” behöver alltså inte handla om fjärilar, lika litet som det behöver finnas sjömän i en sång på melodin ”En sjöman älskar havets våg”. Titlarna på Maos dikter har med formen, inte med innehållet att göra.

Alla dikterna handlar om striderna mellan röda armen och kuomintangtrupperna i södra Kina, där Mao Tse-tung hade upprättat det första revolutionära basområdet. Denna heroiska period i kommunistpartiets historia är givetvis standardämne på alla stadier i den kinesiska skolundervisningen, och episoder därifrån är ytterst vanliga motiv för romaner, filmer och tavlor. När en kines får veta att raden ”1000 000 soldater kom tillbaka till Kiangsi” syftar på kuomintangtruppernas andra omringningsförsök 1931 har han alltså genast detaljerna klara för sig. Och han vet att det är Chiang Kai-shek som gråter i raden: ”Jag hörde någon snyfta: vad tjänade det till att kringbygga dem med fästningar?”, vilket syftar på kuomintang misslyckade försök att omringa röda armen med en serie blockhus. Detta är ett för alla välkänt stoff.

Ort- och personnamn spelar stor roll i dikterna. De säger naturligtvis oss mycket litet, men har för kineserna tyngden av att vara förknippade med avgörande historiska händelser. Det ger en oöversättlig innebörd åt sådana rader som ”Kiangsi rullar de upp som en matta och går rakt ned mot Chiang och O”. Att förtruppen litar på den berömde röde generalen Huang Kung-lüe eller att förtruppen har gripit kuomintangledaren Chang Hui-tsan är stumma fakta för den västerländske läsaren, men i synnerhet den senare episoden gav på sin tid genljud över hela Fjärran Östern och tillhör i dagens Kina den historia som är på en gång självklar och känslomättad.

Som all traditionell kinesisk dikt innehåller även Maos många allusioner. Ibland har jag översatt dem bokstavligt, ibland efter innebörden. Den första diktens ”Vind och moln förändras plötsligt” betyder att det politiska läget förändrats – ”vind-och-moln-kontrollerare” är ett standarduttryck för en inflytelserik politiker. ”Men deras välde är förgängligt som en dröm”, heter det längre ned i samma dikt. I den kinesiska texten står det egentligen ”åter upprepas en kudde gul säd”. Uttrycket syftar på en historia som påminner om Holbergs drama om Jeppe. En man vid namn Lu Sheng är på väg till Hantang och berättar för gamle Lu Wong om sin fattigdom. Lu Wong ger honom en kudde och säger: ”Sov på den här, så blir du rik och ärad.” Lu Sheng somnar och drömmer att han blivit premiärminister och herre över all världens rikedomar. Men när han vaknar är han fattig som förut, och hans gula gröt har kokat över. En anspelning på Lu Shengs kudde betyder därför ”överkligt hopp”, ”förgängliga drömmar”.

Den vackra raden ”En skärva av det gyllene kärlet är uppsamlad” längre ned i samma dikt använder den vanliga metaforen ”kärlet” för ”land”, och betyder alltså att ännu en del av fosterlandet har erövrats från kuomintangtrupperna.

Dikten ”Plockande mullbärsfrön” är skriven en dag – den nionde i den nionde månaden enligt månkalendern – då kinesiska poeter av tradition begav sig till en trädgård för att dricka vin,

betrakta höstens gula krysantemer och skriva sorgsna dikter. En sådan dikt handlar ofta om hur skalden tidigare i sitt liv upplevt samma dag och hur han vemodigt blickar tillbaka på den. Han sitter gärna i en ensam båt och tänker på den trädgård han en gång besökte. Höstvinden viner genom landskapet och bringar bud om åldrande och död. Sådana förväntningar väcker en dikt om den nionde i nionde, och genrens vemod ligger som en genomskinlig slöja även över Maos dikt: i dag när poeterna samlas vid en bägare vin i trädgården kommenderar jag truppen på slagfältet. Dikten anspelar emellertid på traditionen framför allt för att bryta med den. De gula blommorna doftar visserligen, men inte i en trädgård, utan på slagfältet. Människan åldras visserligen, men himmelen åldras icke. Höstvinden blåser visserligen, men inte sorgset, utan bejakande genom flodens och himmelens frostiga oändlighet. Hela det gamla stoffet finns med, men det har givits en ny inramning och en ny vändning. Det är en fin kontrasteffekt mellan gammal form och nytt innehåll.

I slutet av näst sista dikten samlas de röda fanorna under berget Pu Chou. Detta berg var en av världsalltets pelare, och Mao anspelar här på legenden om hur den brast. En gammal källa berättar: "Kung Kung och Chuan Hsü stred om tronen. Kung blev ond och slog huvudet i berget Pu Chou. Världsalltets pelare böjdes och jordens binderep gick av. Himmelen föll mot nordväst: därför samlas sol, måne och stjärnor där. Jorden brast i sydöst och därför samlas där vatten och damm." Flera moderna kinesiska författare, däribland Lu Hsün och Kuo Mo-jo, har använt denna legend i sina berättelser. Men Mao ger den en ny tolkning. Att den gamla världsordningen störtas är för honom en god sak, och han ser därför berget Pu Chou som en segersymbol. I en not till dikterna citerar han ovanstående källa och frågar hur det gick för Kung: "Dog han? Därom nämnes ingenting, ty han dog inte. Kung Kung var i sanning en segrare." Att de röda fanorna samlas under berget Pu Chou betyder alltså att de kommer att "segerrikt omstörta världsalltet".

Detta hör till bakgrundsmaterialet. Vad som sedan gör dikterna till konst är uppbyggnad, rytm, ordval och förmåga att framkalla klara föreställningar i läsarens medvetande.

Tsang Ke-chia framhåller i sin kommenterande artikel att dikten "Klar, jämn glädje" liknar "två dörrhalvor" – han menar sådana kinesiska dörrar som vi känner bättre till från barerna i Vilda Västern – genom korrespondensen mellan första strofen, som handlar om fienden, och andra strofen, som handlar om röda armén. Han fäster sig vid ordet "åter" i första strofen. Bland flera olika möjligheter har Mao här valt ett ord som också betyder "tungt" och "ofta". Raden "Åter börjar krigsherrarna krig" får därigenom en ton av ödesdiger upprepning.

Vissa av finesserna i dikternas uppbyggnad har det varit möjligt att ge en aning om även i svensk översättning. I "Plockande mullbärsfrön" upprepas i första strofen "nionde dagen i nionde månaden", och på motsvarande plats i andra strofen upprepas "vårens landskap". I diktens första rad framhålls "himmelen" som evig i förhållande till det korta människolivet, i sista raden återkommer "himmel" som bärare av "denna frostiga oändlighet".

I den sista dikten har två gamla metaforer väckts till nytt liv. "Torra träd, ruttna träd" har många skrivit, "en skog av bössor" likaså. Men genom sammanställningen konkretiseras bägge bilderna och ger något av samma hotfulla intryck som den anfallande skogen i "Macbeth". Epitetet "torra" och "ruttna" förmedlar samtidigt känslan av något dödsdömt som försöker dra andra med sig i undergången.

Det är genom sådana detaljer som Maos dikter förmår övertyga kinesiska kännare. Som Kuo Mo-jo framhåller är Mao givetvis inte någon professionell poet, och han har inte haft möjlighet att ägna någon större del av sina krafter åt diktning. Detta märks i andra detaljer, exempelvis upprepningen av metaforen "som man rullar upp en matta" på två olika ställen, upprepningar av andra uttryck från tidigare publicerade dikter, det ymniga användandet av siffror och namn m.m. Att Mao har en särpräglad poetisk individualitet, därom torde inga tvivel råda. Att Mao i Kina framstår som en mycket stor poet torde bero på den vördnad man

känner inför honom som revolutionsledare och statsman. Detta tar sig uttryck i ett inom dikterna själva upplevbart samband mellan diktskapande och historieskapande. Dikterna är oskiljaktiga från Mao-gestalten. Maos roll i det historiska skeendet utgör deras bakgrund. I vår världsdal torde endast Churchills tal under andra världskriget utgöra någon motsvarighet härtill. Se exempelvis på raderna:

I går gavs ordern:

100 000 arbetare och bönder går ned att taga Chi An.

Orden får sin tyngd av att den som skrivit dikten också givit ordern. När han skriver vet han ännu inte vilket händelseförlopp han därmed utlöst. Vi läsare däremot vet det. Vi har konsekvenserna utbredda för oss i tiden. Vi befinner oss på den vida slätt där beslutets följer strömmat ut, dikten för oss tillbaka till beslutögonblickets trånga pass inom den individ som då bar ansvaret. Masseffekten av armén som tågar genom snön och den överdrivna sifferuppgiften balanseras mot individen som frågar sig:

Vart leder denna marsch?

Förvillande vind och snö över floden Kang.

De kinesiska kommentatorerna har på denna punkt, tycker jag, inte riktigt gjort dikten rättvisa. Tsang Kechia skriver att när vi läser dikten känner vi styrkan hos den röda armén, som lugnt marscherar genom snön omgiven av hundratusentals kuomintangsoldater. ”Mycket tydligt är att marschen går i riktning mot floden Chang, men frågan 'Vart leder denna marsch?' är ändå utskriven.” Han uppfattar frågan som endast retorisk och bortser helt från den följande radens förvirrande snöyra, som betecknar framtidens ogenomtränglighet. ”Så snart ordern givits”, skriver han, ”var det lika lätt för röda armén att inta städer som för oss att ta upp någonting ur fickan.” Men om 100 000 arbetare och bönder bara var ute för att ta upp någonting ur fickan, förlorar dikten hela allvaret i sin innebörd. Diktens storslagenhet är tvärtom beroende av att det är något svårt och farligt som ligger framför trupperna och att frågan om vart marschen skall leda uttrycker en verklig ovisshet. Endast med denna tanke som centrum blir vidden av alla de människoöden som är beroende av företagets utgång och våldigheten i diktens snölandskap poetiskt effektiva.

Även följande dikt, ”En fjäril älskar blommor”, har de kinesiska kommentatorerna enligt min mening förenklat i optimistisk riktning. De rader som jag översatt

. . . sjungande ”Internationalen”. En tragisk sång. Virvelvinden kommer ned till mig från himmelen.

har de fattat något annorlunda. Orden ”till mig” kan nämligen också betyda ”för vår skull”. De menar därför att den sista raden betyder att revolutionens himmelska virvelvind kommer till de kämpande truppernas hjälp. I denna tolkning är individen Mao försvunnen, och kvar är ett allmänt revolutionärt skeende. Kuo Mo-jo har haft en känsla av att raden om Internationalen kräver ytterligare förklaring. Varför kallas den med ett ord som betyder ”sorgesång” eller ”tragedi”? Jo, svarar han, därför att sången handlar om arbetets hungrande och frysande slavar. Tsang Ke-chia bortser helt från epitetet ”tragisk” och målar följande heroiska plansch: ”Med lycklig beslutsamhet prisar författaren vår armés styrka och seger ... Raderna om 'Internationalen' och virvelvinden är entusiastiska liksom en flod som bryter sina fördämningar och eggande som trumvirvlar ... De som läser sittande reser sig. De som läser nedböjda kommer att höja sina huvuden. Detta är revolutionär romantik.”

Med sådana fraser plattar man ut dikten. Att den innehåller ett starkt element av framtidstro är visserligen tydligt i bägge strofernas första led: himmelens trupper besegrar fienden och Kiangsi kommer de att rulla upp som en matta. Men i fortsättningen betonas också kampen och lidandet som segern kostar – flodens vatten färgas rött av blod, och ”Internationalen”, symbolen för det revolutionära skeendet, är en tragisk sång. Att den kallas ”tragisk” innebär

en historisk och mänsklig objektivitet, en förmåga hos författaren att se händelseförloppet ur flera synvinklar än blotta segervisshetens. Det är denna förmåga hans kommentatorer inte har höjt sig till.

Härtill kommer att förtruppen i första strofen just är i strid på andra sidan, där en krök av floden färgas röd. Truppen litar – litar ”tungt” står det i originalet – på sin anförare Huang Kung-lüe. Men i sista hand litar alla än tyngre på diktens jag, som nämns på motsvarande plats i andra strofen. Han är ensam med virvelvinden, som kommer ned till honom från himmelen, ensam med den svindel mellan segerbeslut och tragisk medvetenhet som ansvaret ger. Om man, som jag här har gjort, tolkar dikten med utgångspunkt från parallellerna mellan första och andra strofen, kan sista raden inte förstås som ett samhälleligt skeende som hjälper ”oss”. Raden betecknar i stället en inre upplevelse hos den individ som mitt i händelsernas virvelvind från hästryggen nynnade till oss denna dikt.

”Tvätta hjärnan”

1

Det har skrivits mycket skräp om ”hjärntvätten” i Kina, men också en bra bok: ”Thought Reform and the Psychology of Totalism” (London 1961). Författaren, Robert Lifton, är psykiater och knuten till Harvard-universitetets institut för östasiatiska studier. Han har tillbringat två år i Hongkong med psykiatrisk undersökning av västerlänningar och kineser som blivit utsatta för tankereform. I sitt sakliga och sensationsfria arbete redogör han detaljerat för reformprocessens förlopp hos de 25 västerlänningar han intervjuat. Mönstret är följande:

Anfall på identiteten. Man bryter ned fångens hittillsvarande uppfattning om sig själv. En läkare får exempelvis veta att hans medicinska aktivitet ”egentligen” gått ut på kulturell aggression mot Kina. Han blir behandlad som en patient som måste chockas tills han uppnår sjukdomsmedvetande. Redan arresteringen, förflyttningen från den vanda miljön till fängelsecellen, där ett tiotal människor lever tillsammans på några kvadratmeters utrymme, bryter ned många av de barriärer människan behöver för att skydda sin uppfattning om sig själv. Anfallet på självkänslan understöds med hård behandling, i vissa fall rent av fysiskt våld. Fången kallas natt efter natt till förhör, han äter som en hund med händerna bakbundna och ansiktet i skålen. Efter en vecka till en månad av denna behandling är han så gott som undantagslöst beredd till uppgivelse. Då tas kedjorna av, han får vila och blir välkommen av sina forna plågoandar. Han har avstått från sin gamla identitet och är villig att ta emot en ny. Han får börja arbeta på sin bekännelse.

”Ni har begått brott mot folket och måste bekänna allt.” Denna ospecificerade anklagelse inleder förhören och upprepas tills fången faller till föga. Den första bekännelsen är i allmänhet ”vild” och trasslar in honom i en härva av lögn. Han får skarp tillsägelse att hålla sig till sanningen. Vilken sanning? Han berättar allt vad han kan komma på ur sitt föregående liv, och när han märker att någonting väcker intresse gör han berättelsen utförligare och försöker få den att låta så brottslig som möjligt. Han berättar nu bara sanna saker, men ger dem den önskade inkriminerande tolkningen. Genom sin utgångspunkt i verkliga fakta får denna andra bekännelse en mycket starkare verklighetskaraktär för fången: åtminstone i vissa stunder tror han själv på den. Han lever sig in i rollen av ångerfull syndare och deltagare i arbetet på att förnya sig själv. Bekännelsekravet gör att hans minne, fantasi och uppfinningsförmåga ställs i detta arbetes tjänst; även hans undermedvetna anpassas efter omgivningens förväntningar.

Efter genomgången reform kallas fången att ta upp bekännelsearbetet på nytt. En eller ett par punkter väljs ut för slutkonfessionen. Han skriver den om och om igen tills den kan godkännas både av myndigheterna och – i alla fall på något medvetandesplan – av honom själv som en ansvarig tolkning av hans liv och handlingar.

Skuldkänslan är den viktigaste av de psykiska faktorer man sätter i rörelse för att få fången att acceptera denna nya bild av sig själv. Under bekännelsearbetet kommer en mängd tidigare undertryckta minnen i dagen, vilka aktiverar den förmåga att känna skuld som är naturlig för de flesta människor. Fången tvingas vidare att förråda sina kamrater och därmed sin egen hederskodex. Han kan undkomma sin skuld bara genom att acceptera sina fångvaktares synsätt. Hans samtliga skuldkomplex – från barndomen, tidigare liv och fängelsevistelse – koncentreras kring hans gamla identitet, tills han börjar fördöma sig själv även inför sig själv och känna en genuin vilja till förnyelse.

Den huvudsakliga delen av fängelsevistelsen upptas av studier i marxistisk doktrin. Fångarna organiseras i studiecirklar, som dagligen i tio timmar ägnar sig åt kritik och självkritik. Från bekännelseetidens värld av halvrealiteter kommer fången nu till en handfast doktrin, som jämförd med andra populära världsåskådningar har många starka punkter. Han har ingen möjlighet att ifrågasätta dess grundläggande antaganden. Alla diskussioner måste föras på doktrinen eget tankeförkortade språk, där de mest vidsträckt och komplicerade problem pressas samman i högreducerade, kategoriskt värdeladdade fraser, som är både början och slutet på all analys. Största vikt läggs vid hans förmåga att förknippa doktrinen med sin egen situation och karaktär. Doktrinen förbinds oupplösligt med acceptandet av allt det negativa hos honom själv. Den ger förklaringen till varför han varit en dålig människa och visar vägen till förnyelse.

Hotet om utplåning svävar hela tiden över fångens huvud, och den inre död hans gamla jag genomgår är priset han betalar för att slippa den fysiska döden. Men ju mera framsteg han gör i reformarbetet desto mer kommer han i åtnjutande av rätten att leva. Han blir upptagen i den grupp som pinat honom, han upplever åter den djupa tillfredsställelsen av gruppintimiteten i arbete, liv och lidande, av underkastelse under den mäktiga kraft som nu är beredd att ge honom del av sin styrka och ofelbarhet. Han blir återinsatt i en del av sin gamla identitet, läkaren blir åter läkare, men nu i en sannare och djupare mening. Fängelsevistelsen klingar ut i harmoni och ger en försmak av den lycka som väntar den återfödde ute i samhällsgemenskapen.

Vad hände med de västerlänningar som på det här sättet blev slagfält för vår tids ideologiska strider? Ett fåtal starka och okomplicerade karaktärer kom tillbaka till synes fullständigt opåverkade. Närmare undersökning visade dock att material från omskolningen dök upp – exempelvis som ortodox marxistiska argument för en extremt antikommunistisk ståndpunkt. Ett annat fåtal kom tillbaka till synes fullständigt övertygade. Det var i synnerhet människor med stark benägenhet för skuldkänslor och från början problemfylld identitet.

Majoriteten av de återvändande var emellertid varken opåverkad eller övertygad, utan i ett tillstånd av förvirring. En lyckades bli offer för en trafikolycka och kunde under sjukhusvistelsen återvända till en mjuk och vänlig form av fängelsemiljö. En annan försökte komma över sina upplevelser med humor och späkningar. Alla hade de svårt att bli intresserade av sin nya omgivning. De kände en dragning tillbaka till den speciella dramatiska intimiteten i reformgruppen. Många tog upp historiska studier, i synnerhet av förhållandet mellan Kina och Västern, för att få perspektiv på det material tankereformen givit dem. Fyra år efteråt led flera av dem ännu av polisfruktan och mardrömmar. Men reformen hade också haft en välgörande terapeutisk effekt: de kände sig själv bättre, hade mera förståelse för egna och andras känslor, var flexiblare i sina reaktioner, emotionellt starkare och tyckte att deras självförtroende djupnat.

Varför tvingade kineserna dessa västerlänningar att genomgå omskolning innan de släpptes? Den viktigaste orsaken tror jag är det nästan religiösa behovet av att ”skriften skall gå i uppfyllelse”. Västerlandet spelar enligt den kinesiska kommunismen historiens bovroll. Det har varit nödvändigt för kineserna att övertyga åtminstone några västerlänningar härom och få

dem att acceptera sig själva som representanter för den västerländska imperialismens brott i Asien. Tankereformen har härigenom för västerlänningarna fått ett ovanligt brutalt och omskakande förlopp. Det är naturligt även med tanke på att västerlänningarna genomgick reformen i fängelsemiljö och i ett främmande land, på ett främmande språk och på en levnadsstandard långt under deras normala. Kineserna själva reformeras vanligen i skolan eller på arbetsplatsen, och de börjar i allmänhet processen inte som västerlänningarna med ett fast beslut att göra motstånd, utan mera positivt inställda eller åtminstone nyfikna. Tankereformen är inte för dem ett alternativ till arkebusering, utan inkörsporren till en framtid i det nya Kina med dess obegränsade möjligheter. Den får därför för dem en annan innebörd.

2

Hjärntvätten – eller tankereformen, som den officiellt kallas i Kina – uppstod ur behovet av att omskola krigsfångar. Kuomintangsoldater som gripits under inbördeskriget behandlades med stor och oväntad mildhet. De uppmanades sedan att ”spy bittert vatten”, dvs. berätta om det förtryck de varit utsatta för, vidare att ”gräva upp de bittra rötterna”, dvs. se hur deras lidande orsakats av sociala förhållanden. De gavs slutligen tillfälle att ansluta sig till ”ett-hjärtaörelsen”, dvs. kommunismen.

Officerare behandlades mera individuellt, och med ledning av erfarenheterna härav utformades reformprogrammet för intellektuella under Yennanperioden 1935-1945. Man startade med rysk modell. ”Universiteten” i Yennan var repliker av Sun Yat-sen-universitetet i Moskva. På grund av isoleringen och bristen på studiematerial utbildades den introspektiva studiemetod som sedan kommit att känneteckna tankereformen. Det avgörande steget till metodens fulländning togs vid rektifikationskampanj en inom det kommunistiska partiet 1942-1945. Därefter har tankereformen varit ett kontinuerligt led i partiets verksamhet.

Vissa av tankereformens källor är uppenbart ryska. Doktrinen, kritik och självkritik, bekännelsevurmen, medbrottslighet genom förräderi – dessa företeelser uppträdde i Ryssland innan de tillämpades i Kina. I synnerhet är den starka tonvikten på skuld och synd någonting som aldrig varit del av kinesisk tradition, utan införts från den judisk-kristna föreställningsvärlden via Ryssland.

Men i Ryssland har tankereformen varit del av ett likvidationsprogram, i Kina har det använts för att omskola en hel samhällsklass, de intellektuella. En del av bakgrunden härtill torde vara kinesernas starka behov av grupptillhörighet och social anpassning. Schematiskt skulle det kunna uttryckas så att kinesen är snar till ett yttre medgivande, som genom tankereformen kan fås att djupna. Säkerligen har även den centralt konfucianska läran om självförbättring spelat in. Konfucianismen delar med kommunismen tron på att människan kan och bör förändra sig själv, först som en del av företaget att förändra sin omgivning, sedan för att anpassa sig själv till den sålunda förändrade omgivningen. Konfucius ideal var att ”kunna följa sitt hjärtas önskan utan att begå ett felsteg”. Han menade att det skulle ta 70 års övning i uppriktighet att nå därefter. Och ”uppriktighet” – därmed menar konfucianen inte någon form av fritt personlighetsuttryck, utan förmåga att av inre drift uppfylla ålagda förpliktelser.

Efter kommunistiska partiets maktövertagande 1949 flyttades de så kallade revolutionsuniversitetet till Peking, och flera nya inrättades. En snabbkurs vid något av dem blev en förutsättning för anställning hos den nya regimen.

Eleverna uppdelades därvid i små grupper om 10 personer och lämnades de första dagarna åt sig själva. En allmänt entusiastisk och förtrolig stämning rådde. Studierna inleddes med en skicklig och väldokumenterad maratonföreläsning i marxistisk historiesyn. Detta material studerades sedan gruppvis en eller ett par veckor. Ledaren hade instruktion om att till en början uppträda neutralt och uppmuntra fri diskussion. Efter några veckor krävde partikad-rerna mera ingående analys av vars och ens beteende. Efter avslutad diskussion hade alla att skriva en ”tankesammanfattning”, som kritiserades inom gruppen. Kritik gav upphov till

motkritik, harmonin ersattes av starka spänningar.

Vissa studenter visade sig vara partimedlemmar som smugits in i gruppen, de uppträdde nu som aktivister och eggade upp stämningen. Pressen ökade allt eftersom inte bara idéer, utan också bakomliggande motiv kom upp till analys. En atmosfär av tävlan i självutlämning jagades upp. Om någon försökte hålla sig tillbaka, blev han uppsökt enskilt av en kader, som ville tala igenom hans ideologiska svårigheter. De unga arbetade upp sig nästan till extas, de äldre var genomgående mera opportunistiskt inställda på att visa upp sin progressivitet. Den som fuskade fick sitt problem upptaget på massmöte. Behandlingen arbetade sig liksom i den fullständigare fängelseversionen fram mot en slutbekännelse. Denna ägnades tio dagars arbete och diskuterades sedan gruppvis, varefter varje deltagare med sin namnteckning ansvarade för godkännande av de övrigas bekännelse. Slutdokumentet följer eleven genom hela livet och läggs av hans överordnade till grund för den fortsatta bedömningen av honom.

I analysen av de psykologiskt verksamma momenten i denna reformprocess trycker Robert Lifton på betydelsen av att deltagarna ofta tvingas förneka sina fäder.

Man kan, menar han, knappast överskatta den sonliga pietetens roll i kinesisk tradition. Plikten mot föräldrarna var central i varje ung människas liv. Det fanns i traditionens Kina ingen hävdvunnen ungdomsrevolt, ingen särskild ungdomskultur. Unga människor hade inget organiskt gruppliv eller någon självständig röst i samhället. Generationskonflikterna var få eller dolda. Detta undertryckande av alla revolttendenser i familjelivet kan ha bidragit till stagnationstendenserna i den kinesiska kulturen.

De revolutionära rörelserna i början av 1900-talet innebar inte bara en politisk, utan också en psykologisk revolution: de var ungdomens revolt mot den traditionella föräldrabundenheten. I ett slag ville man nu bryta fullständigt med det gamla pietetsmönstret, alltför fullständigt och plötsligt för att övergången skulle kunna ske utan svåra inre konflikter. Genombrottsgenerationen präglas av att traditionsbundenhet och revoltbehov ömsesidigt driver upp varandra till en skuldfylld desperation.

Tankereformen hade att ta itu med dessa emotionella efterlämningar av den klassiska föräldrapieteten. Partiet måste tillfredsställa både behovet av revolt och behovet av pietet. Genom att förneka sin far får sonen utlopp för ett djupgående upprorsbehov. Han förnekar därmed sin förbindelse med det förflutna, tar – ofta både bokstavligt och symboliskt – avstånd från sitt arv och börjar om på nytt. Samtidigt tillvaratar Partiet hela hans behov av att hålla fast vid traditionen. Han förväntas nu som förut vara lojal, lydig, disciplinerad och självuppoftande – en pietetsfull son till regimen. Färdig-reformerad hämtar den sonlige kommunisten sin lojalitet i traditionens källa och sin framstegstro och förändringsenergi ur övergångsperiodens revoltbehov.

Lifton trycker också på de omständigheter som begränsar tankereformens möjligheter att omskapa människor.

En djup reformupplevelse är smärtsam. Den kräver undertryckande av stora delar av personligheten, vilket samlar en latent bitterhet, som plötsligt kan flamma upp och åstadkomma en total attitydsomsvängning. Detta tycks i hög grad ha varit fallet under de ”hundra blommornas” vår 1957.

Varje information som motsäger reformbudskapet får genom sin sällsynthet en enorm genomslagskraft. Om tankereformens resultat skall bli bestående, måste därför även i fortsättningen ett absolut slutet kommunikationssystem upprätthållas, vilket i vår tid är svårt att åstadkomma. Så tycks oroligheterna bland Pekings studenter våren 1957 ha börjat med att några studenter läste Chrusjtjovs anti-Stalin-tal i ett biblioteksexemplar av Daily Worker. Brott i miljökontrollen uppstår också om verkligheten runt omkring en alltför flagrant motsäger propagandabudskapet, vilket inte minst under de senaste åren ofta varit fallet i Kina.

Tankereformen ger minskad utdelning ju fler gånger den upprepas. Att om och om igen försöka reformera samma person ökar hans förmåga till hyckleri och inre undandragande snarare än hans politiska entusiasm.

I Kina träffar man inte sällan uppenbart ”hjärntvättade” människor, i synnerhet äldre intellektuella, vilkas döda flackande blick och krypande uppträdande tydligt vittnar om att de är själsligt brutna. Mycket ofta träffar man unga, vitala människor som är blinda av rosig kärlek till Partiet. I deras entusiasm har den politiska övertygelsen skickligt legerats med pubertetens känslorus. Men man bygger inte en modern storstat med vare sig den ena eller den andra av dessa människotyper.

Sedan Robert Lifton slutfört sin undersökning har reformprocessen normaliserats. Man kräver inte längre den dramatiska omvändelse som alla intellektuella ansågs böra genomgå omedelbart efter det kommunistiska maktövertagandet. De politiska studierna är numera ett rutinmässigt inslag i skol- och arbetsliv. Senaste gången man försökte tvinga fram djupgående personliga avgöranden var under Det Stora Språnget. Dagens tendens är snarast att betrakta detta som en farlig och misslyckad metod.

De senaste årens kinesiska kris har tydligt markerat gränserna för tankereformens möjligheter. Regimen har lidit ett faktiskt nederlag, som propagandan inte kan bortförklara. Dess representanter kan därför inte längre uppträda med samma självklara ofelbarhetsanspråk. Krisupplevelserna har för många människor brutit tankereformens förtrollning. Man har, exempelvis, med intensiv tankebearbetning övertygat en student om att kroppsarbete under minst en termin är en logisk konsekvens av marxismens eviga och oföränderliga principer. Man har fått honom så entusiastisk att han är beredd att försvara kroppsarbetslinjen till sista blodsdroppen. Året därpå är denna linje redan övergiven. Visserligen sägs det att experimentet inte varit förgäves: man har vunnit erfarenhet. Men han har förlorat en hel studietid på att vara försökskanin vid testningen av en politisk teori. Därtill har han blivit bedragen i ett svårt känslöengagemang. Hädanefter kommer han att vara mer öppen för motargument. Snabba kastningar mellan alltför enfattade paroller uppmuntrar på det sättet självständigt tänkande.

Samtidigt har tankereformens moral luckrats upp av nödvändigheten att bryta mot klara förbud. Snart sagt varje människa har någon gång under denna svåra tid inlåtit sig på svartbörsaffärer, köp eller byten av kuponger och andra manipulationer. Myndigheterna har varit tvungna att se mellan fingrarna med detta, fastän det skapat nya lojaliteter mellan människor som i teorin borde vara lojala endast mot regimen.

Brytningen med Sovjet har också motverkat tankereformens budskap. Kommunisterna framstod tidigare som en internationell rörelses representanter gentemot det kinesiska folket. De företrädde den marxistiska filosofin och det socialistiska blockets samlade auktoritet. Nu uppträder de mera som det kinesiska folkets representanter inom den internationella rörelsen och vädjar till sitt eget folk mot partikamrater i andra länder. De ideologiska sprickor som öppnat sig i den monolitiska tankebyggnaden har gett sanktion för möjligheten av olika åsikter i samma fråga.

Genom tankereformen har det kinesiska kommunistpartiet etablerat en standard för intellektuellt och emotionellt liv under dess egid. I dag krävs framför allt yttre konformitet med de givna reglerna för uppförande, tro och känsla. Härav den uniformitet i reaktionen som omger främlingen som en mur. Samma svar överallt, samma rädsla överallt för att på något sätt falla utanför det givna mönstret. När man kommer kineserna närmare får man uppleva att det föreskrivna tänkandet ofta är som ett stelt bordsskick – det kan läggas av bland nära vänner. I andra fall är det, liksom ”känslan för det passande” hos vissa människor med social position, djupt integrerat med personligheten. En människa som för hela sin ställning i samhället är beroende av sin renlärighet är naturligtvis djupt motiverad att förkasta alla osunda tankar.

Men människor som är starkt engagerade i konst eller vetenskap, teknik eller företagsledning kan inte gärna övertygas om läror som är ett direkt hinder för dem i deras verksamhet. Regimen kan, trots tanketvånget, vinna deras lojalitet, men bara så länge den verkligen utför goda och nödvändiga saker i Kina. Utan stödet av uppenbara materiella framgångar kan tankereformens krav inte upprätthållas; budskapets effektivitet är beroende av effektiviteten i de åtgärder det propagerar. Detta är mitt huvudintryck av tankereformens verkningar i Kina: Det är inte psykiska manipulationer, utan faktiska omständigheter som framför allt är bestämmande för människors tänkande.

Flodstaten

1

Vi europeiska regnbönder har gjort historia i ett litet område i Asiens västra skärgård. Naturen har gynnat oss med en nederbörd som gör att varje bonde kan bruka sin jord oberoende av andra. Men de flesta av världens jordbrukscivilisationer har uppstått kring de stora floderna, som givit upphov till agrardespotier baserade på statsdirigerad vattenreglering.

En sådan samhällstyp kallar Karl Wittfogel hydraulisk. Han har beskrivit den i sitt omstridda arbete "Oriental Despotism – A Comparative Study in Total Power" (New Haven, 1957). Wittfogel ser i den hydrauliska staten föregångaren till vår tids totalitära regimer. Dess viktigaste kännetecken är att näringslivet leds av politiska funktionärer, som organiserar den arbetspliktiga befolkningens massinsatser. Dess makt är total och godtycklig, begränsad endast av omsorgen om sitt eget fortbestånd.

Vår bild av det historiska Kina är fortfarande i många avseenden den som gavs oss av den europeiska upplysningstidens tänkare. Deras informationer var knapphändiga, och de valde att framhäva sådana drag – rationalismen, examenssystemet – som passade deras propagandasyften. Från dem härstammar den uppfattningen att forna tiders Kina styrdes av en grupp i folkets intresse arbetande statstjänare under ledning av ett upplyst envælde.

Denna totalsyn har lett till en alltför rosig tolkning av många samhällsfenomen i det gamla Kina. Böjelsen för att behandla rättstvister och brottslighet med administrativa underhandsåtgärder har satts i motsättning till Europas drakoniska lagar och blivit betraktat som ett smidigt och mänskligt system. Wittfogel ser det i stället som ett totalitärt samhälles laglöshet och ämbetsmannagodtycke.

Kinas historia är i Wittfogels framställning det statliga massarbetets historia. Jorden brukades visserligen av ekonomiska skäl familjevis i små enheter, men under ett statligt skattetryck som tillmätts med hänsyn till att den avgörande produktionsfaktorn – vattnet – var under statlig kontroll.

För att manövrera flodernas vattenmassor måste befolkningen registreras, tränas och ledas. Kvasimilitära arbetsformer uppstod. Arbetsarméerna reglerade inte bara floderna, de byggde kanaler före vår tideräkning (européerna byggde inte Canal du Midi förrän på 600-talet), de byggde världens största försvarsverk Stora muren – runt den bevattnade jorden och anlade ett vidsträckt system av vägar, som behövdes för samordning av regleringsåtgärderna. Den mobiliserade arbetskraften användes också för att bygga palats och gravar. Som andra flodkulturer byggde man faraoniskt, i monumental stil. Det feodala Europas smålott avspeglar i motsats härtill ett balanserat samhälle med flera olika maktcentra.

Jämförelsen med Europa innebär en polemik mot den marxistiska tolkningen av Kinas historia, vilken går ut på att Kina ända sedan slavsamhällets tid varit en feodal stat i ungefär samma mening som det medeltida Europas stater.

Wittfogel ber oss betrakta skillnaderna. I Europa har regeringarna i efterhand systematiserat

vad grupper och individer först upprättat, exempelvis postförbindelser. I Kina uppstod sådana samhällsfunktioner på den hydrauliska statens initiativ. En feodalherre kunde räkna på sina vasaller endast under en viss kontraktsbestämd tid och med en viss kontraktsbestämd styrka. Den hydrauliska staten mobiliserade med en helt annan fullständighet. I Europa var kejsare och påve två uppseendeväckande skilda maktcentra. I Kina var kejsaren också Himmels son. Kort sagt: Genom att integrera både militär och religiös makt i samma centraliserade byråkrati som ledde näringslivet nådde det hydrauliska Kina en formidabel maktkoncentration, som inte hade någon motsvarighet i det feodala Europa.

Begreppet ”samhällsklass” uppstod i en kulturkrets där privategendomen hade avgörande inflytande. Adam Smith ansåg att samhällsklass var en funktion av egendomsinnehav och betraktade därför regeringsmaktens representanter inte som en självständig klass, utan som ett vapen i händerna på de besuttna. Detta synsätt erkänner inte den politiska maktens klasskapande förmåga, som historiskt är så tydlig i de hydrauliska staterna och som i våra dagar dominerar i synnerhet de kommunistiska staterna.

Till den ”feodala” tolkningen av Kinas historia har bidragit inte bara marxistisk doktrin, utan också det faktum att det hydrauliska samhället började falla sönder efter kontakten med Västern och då uppvisade många i egentlig mening feodala drag. Ett av dem var den jordägande klassens makt. Eftersom ”absentee landlordism” under 1900-talet utövade ett så paralyserande inflytande i hela Orienten, har man antagit att detta övergångsfenomen är en grundläggande egenskap hos det orientaliska samhället. Man har varit för snabb att tolka en specifikt orientalisk utveckling i västerländska termer. Landreform har framstått som det självklara botemedlet. Men landreform är en sak när den genomförs av skilda krafter i ett decentraliserat post-feodalt eller industrialiserat samhälle, och en annan sak när den företas av regeringskontrollerade krafter i ett sönderfallande hydrauliskt samhälle eller i en totalitär stat. I de senare fallen innebär jordreformen samtidigt ett ödeläggande av den så gott som enda källan till motstånd mot absolut statsmakt.

I Kina har jordägarna genom landets hela historia varit utan egentligt politiskt inflytande. Visserligen förekom privatägande av jord i större utsträckning i Kina än i någon annan stor orientalisk civilisation. Men denna jord var i de flesta fall värdelös utan bevattning, och vattnet kontrollerades av staten. Till de kinesiska egendomsägarnas politiska maktlöshet bidrog också arvslagarna, vilka liksom i flera andra hydrauliska samhällen föreskrev lika fördelning mellan alla arvingar. Egendomar förblev därigenom så små att de jordägande klassernas bästa element drogs till den statliga byråkratin, där det fanns helt annan möjlighet till inkomster och maktutövning.

I ett sådant samhälle är förhållandet till den politiska apparaten det avgörande klasskriteriet. De privilegierade är de som behärskar byråkratin eller utgör dess funktionärer. Underklassen är alla de övriga. Förmögenhet och utbildning spelar därvid mindre roll, eftersom de som inte har statliga förbindelser tenderar att förlora sin förmögenhet och inte kunna skaffa sig utbildning.

Likheterna mellan de hydrauliska och det kommunistiska samhället är i Wittfogels skildring påfallande. Boken innehåller i detta avseende mycket intressant detaljarbete. Den beskriver hur myndigheterna i bägge systemen handlägger alla ärenden i hemlighet och skapar en atmosfär av oförutsägbarhet kring sina åtgärder, den visar hur maktens kumulativa egenskaper tenderar att ge bägge systemen ett centrum med despotiska befogenheter. Även om detta centrum försvagas och delas upp mellan olika intressegrupper inom byråkratin, så är den maktbalans som då uppstår en annan än den som bildas mellan olika maktcentra i ett öppet samhälle: i det senare fallet kan medborgerliga rättigheter uppstå så att säga i springorna mellan maktgrupperna, i förra fallet upprätthåller dessa en enig front utåt.

Både den hydrauliska och den kommunistiska staten strävar att antingen kontrollera eller

upplösa alla andra gruppbyggnader och samhällskrafter, exempelvis släkt, bygemenskap, religiösa församlingar och militära organisationer. Den hydrauliska staten kan visserligen liksom den kommunistiska ha en ”konstitution”, men denna har ensidigt bestämts av maktinnehavarna och är aldrig uttryck för balans mellan olika samhällscentra.

Kritikrätten är beskuren på liknande sätt i bägge statsformerna. Regeringens verkliga eller förmenta prestationer får ett maximum av okritisk publicitet, medan folkets åsikter och folkets lidanden får ett minimum. Inbördes kritik är visserligen nödvändig för att systemet skall fungera, men den skiljer sig både till kvalitet och avsikt från offentlig kritik mellan olika intressegrupper. Under västerländsk absolutism har självständiga skribenter ifrågasatt inte bara det despotiska systemets överdrifter, utan själva dess grundvalar. Det hydrauliska samhällets kritiker har genomgående vänt sig endast mot enstaka tjänstemän eller enskilda regeringsåtgärder. Sådana kritiker har siktat till att förbättra ett totalt maktsystem, vars grundläggande önskvärdhet det inte haft möjlighet att ifrågasätta.

Likheterna mellan det hydrauliska och det kommunistiska samhället är inte tillfälliga. Bägge de kommunistiska stormakterna Kina och Ryssland är arvtagare till hydrauliska eller semi-hydrauliska samhällen. (Till Ryssland infördes de kinesiska metoderna av mongolerna i det 13:e århundradet.) Likheterna har också ekonomiska grundvalar. Alla stora regimer i Kina har varit stora vattenbyggare, så även den nuvarande, och dess mest drastiska steg – kommun-reformen – berodde till stor del på nödvändigheten av intensifierad vattenreglering. Men medan den hydrauliska staten lade sin tonvikt på jordbruket, vill den kommunistiska staten betona tungindustrin. Liksom vattenreglering kräver industriproduktion omfattande förberedelser och investeringar före den egentliga produktionsprocessen. I ett underutvecklat samhälle medför båggedera likartade organisations- och arbetsfördelningsproblem. Det finns också viktiga skillnader som gör att industrialisering inte nödvändigt måste leda till statskontroll över näringslivet. Men likheterna gör att det faller sig naturligt för en hydraulisk stat att på en viss teknisk nivå gå över till planmässigt uppbyggd tungindustri.

2

Enligt Wittfogel är den kinesiska kommunismen – schematiskt uttryckt – inte en europeisk företeelse som kineserna antagit utifrån, utan ett ursprungligen kinesiskt regeringssystem, som transporterats väster ut av mongolerna, i Ryssland anpassats till vårt århundrades tekniska nivå och i europeisk förklädnad återvänt till ursprungslandet.

Den ”europeiska förklädnaden” har lånats från Marx, men – hävdar Wittfogel – på ett sätt som denne aldrig avsett. Marx kunde aldrig tänka sig att det kommunistiska samhället skulle låna drag från det asiatiska statsamhället. Den orientaliska despotin, byggd på vattenreglering och med staten som den verkliga jordherren, ansåg han vara den värsta av alla samhällsformer. Engels och den unge Lenin delade hans avsky.

Men vid Stockholmsmötet 1906 föreslog Lenin nationalisering av jordegendom i Ryssland. Han mötte kritik bl.a. från Plechanov, som påpekade att nationalisering av jorden skulle lämna ”det gamla halvasiatiska systemet” orört och underlätta restauration av despotin. Han utropade: Vi vill inte ha något Kitaischina inget ”kinesiskt system”.

Efter kritiken vid Stockholmsmötet undvek Lenin ordet ”asiatisk”, och när han 1917 i sin bok ”Staten och revolutionen” skulle sammanfatta marxismens lära om staten är Marx' syn på den asiatiska funktionärsstaten helt bortglömd. I synnerhet nämns icke att Marx betraktat Ryssland som en orientalisk despoti.

Slutgiltigt avgjordes frågan under Stalins egid vid ett möte i Leningrad 1931. Tanken att en byråkrati kunde utgöra styrande klass förkastades där som omärksamt. Det framhölls vidare att kominterns arbete skulle försvåras om man vidhöll att Asien hade någon särskild, från de tre europeiska samhällsstadierna skild samhällstyp. Om statsmakt och byråkrativälde var

Asiens onda arv, så måste det kapitalistiska Västerens inflytande där betraktas som progressivt – en slutsats som mer än någon annan skulle ha äventyrat kommunismens ledarskap i Asien. Det kinesiska kommunistpartiet hade redan vid sin sjätte rikskongress 1928, alltså före Leningradmötet, förkastat Marx' lära om en speciell asiatisk samhällstyp. Men den har inte kunnat utplånas ur Marx' skrifter, och i dag kan man mellan raderna i kinesiska kulturartiklar utläsa att detta problem fortfarande är ofta diskuterat och djupt oroande.

De idéhistoriska avsnitten av Wittfogels arbete gör delvis intryck av att bygga på alltför fragmentariskt material och övertolkning av källorna. De tydligaste bevisen för Wittfogels tes är negativa: Marx hämtar sitt material från den europeiska kulturkretsen och gör svepande generaliseringar utan att tänka på deras konsekvenser för andra delar av världen. Hans formler måste uttunnas och förändras till oigenkännlighet för att kunna tillämpas på den historiska verkligheten på andra sidan jordklotet. I synnerhet gäller detta om begreppet ”feodal”, som skall bringas att täcka 2 000 års olikartade skeenden i Kina. Det säkraste resultatet av Wittfogels undersökning blir därför också negativ: den marxistiska tesen om en enhetlig utveckling över hela jorden är icke riktig. Den behålls endast av politiska skäl, emedan det är taktiskt gynnsamt att tillämpa samma historieschema överallt.

Wittfogels syn på Kinas historia vilar på ett långt forskarlivs detaljarbete. Redan genom sina på 1920-talet publicerade arbeten om Kinas ekonomiska historia framstod Wittfogel som en av de stora auktoriteterna på området. Mer än de flesta har han rätt att komma med djärva generaliseringar. Samtidigt observerar man att han är hårt engagerad i sin tes. I sakens natur ligger att det när tesen är så omfattande inte kan bli fråga om bevisning, endast om exemplifiering. Men Wittfogel hämtar sina exempel väl ensidigt från vissa korta och unika perioder i Kinas historia.

Wittfogel är expert på Liao-dynastin (937-1125), och det är – i synnerhet med en sidoblick på dagens förhållanden – naturligt för honom att framhäva denna säregna period i Kinas historia. Den tatariska erövrar-dynastins adelklass bildade under Liao-dynastin en stat i staten. Konsekvent dubbelkommando var infört – på alla viktiga poster satt dels en man ur den inhemska byråkratin, som hade det teknisk-administrativa kunnandet, dels en tatarisk adelsman, vars obetingade lojalitet härskaren kunde lita på. Arrangemanget uppvisar slående likheter med förhållandet mellan stat och parti i dagens Kina. Med en viss rätt skulle man kunna kalla Maos regim för ”erövrardynastin från Yenan”. Det är i och för sig intressant, men det visar ingenting om Kinas historia i dess helhet.

Wittfogel väljer också gärna exempel från de två korta dynastierna Ching och Sui, som föregick respektive Han- och Tang-dynastierna. Båda är beryktade för den hårda politik som fördes och för de stora ting de uträttade. Bägge dessa dynastier enade Kina under central ledning. Ching byggde stora vattenverk, ett system av vägar och Stora muren, förnyade skattesystemet, standardiserade mått och vikter, reformerade skriftspråket och brände alla böcker utom teknisk facklitteratur i ett försök att utplåna sina föregångares ideologi. Under Sui genomfördes likartade drastiska åtgärder; framför allt uppbådades miljonarméer för att gräva den kanal som förbinder de båda kinesiska flodsystemen. Bägge dessa dynastier lade med hårt arbete och hänsynslösa metoder grunden till kommande ekonomiska och politiska blomstringstider. Återigen: likheten mellan dessa regimer och dagens är betecknande, men de är inte representativa för Kinas historia som helhet.

Även Wittfogels beskrivning av de kinesiska jordägarnas maktlöshet verkar överdriven. Låt vara att dessa som grupp aldrig kunde utöva något enhetligt inflytande på rikspolitiken, så hade de dock, som många dokument ur Kinas historia bär vittne om, en stark lokal maktsställning. Och eftersom det var från den jordägande klassen som tjänstemännen rekryterades och till samma klass som de efter slutad tjänstgöring återvände, verkar det troligt att dess tänkesätt och intressen påverkat statsapparaten.

Trots sådana reservationer måste man ändå godta flera huvuddrag i Wittfogels bild av det historiska Kina som en despotisk funktionärsstat baserad på vattenreglerat jordbruk. Sant är också att den nuvarande regimen i väsentliga avseenden restaurerat det hydrauliska samhällets principer. Återstår värderingsfrågan: Skall detta betraktas som en progressiv eller regressiv utveckling? Wittfogel svävar inte på målet. Han anser att varje steg bort från ett flercentrat samhälle är ett återfall i barbariet.

Men det gamla Kina hade – bland annat på grund av sin hydrauliska karaktär – inte lämnat i arv några alternativa maktcentra kapabla att erbjuda en utvecklingsfrämjande opposition mot statsmakten. Klan- och släktgrupper var instrument för ett förtryck i många avseenden likvärdigt med det som nu utövas. De inhemska religionerna gick även kommunismen förutan mot sitt sönderfall. Militära ledare med egen politisk maktställning hade Kina under sin 1900-talshistoria redan lidit mer än nog av. De kinesiska egendomsägarna hade, hindrade av inre politiskt kaos och utländsk aggression, aldrig hunnit bilda en stark och politiskt medveten medelklass. Man kan visserligen välkomna uppkomsten av inflytelserik privategendom som ett stort framsteg – Marx kallade det ”the great desideratum of Asiatic society” – men det är också tydligt att privategendomen i Kina inte medförde de goda följder som Marx hoppats på. Det blev ”absentee landlordism”, som inte moderniserade byarna, utan utplundrade dem.

Det är kanske anakronistiskt att begära att Västerlandet under 300 år i Asien skulle ha lyckats – eller ens försökt – bygga upp ett flercentrat samhälle, baserat på balansen mellan en kapitalägande medelklass, organiserade arbetare och självständiga bönder. I synnerhet var det omöjligt under den korta och oroliga tid Kina låg öppet för ett splittrat västerländskt inflytande. Men det är lika orimligt att begära att kineserna själva skulle lyckas – eller ens försöka – med denna för deras historiska traditioner främmande uppgift. Det var naturligare för dem att försöka bygga vidare på den hydrauliska statens grund.

Kommunismen betyder inte bara den hydrauliska statens återkomst, utan också dess förnyelse. Den är inne i en teknisk revolutionsprocess, som också kommer att innebära samhällsliga förvandlingar. Den har upptagit idéer om demokratiskt medborgarinflytande, idéer som uppstått inom det västerländska flercentrade samhället och bär dess prägel. En av vår tids avgörande frågor är om dessa idéer så småningom skall genomsyra funktionärsstaten eller om denna än en gång skall bevisa sin fruktansvärda, genom årtusenden beprövade förmåga att överleva. Det senaste årets ideologiska strider inom östblocket är säkerligen främst uttryck för maktkampen mellan två stormakter. Men de kan också ses som ett utslag av ryssarnas fruktan för att det europeiska elementet i den marxistiska legeringen skall duka under för det orientaliska.

På flera olika civilisationsnivåer har den hydrauliska staten hittills visat sig militärt och politiskt överlägsen andra organisationsformer. Om detta även nu visar sig bli fallet, kommer Västerlandets folk kanske en gång att ställas inför samma val som en gång nomadfolken längs Kinas gränser: att underkasta sig det kinesiska samhällssystemet och förlora individens självständighet eller att gå under i materiell och politisk obetydlighet. Med nuvarande fördelning mellan rika och fattiga länder kan detta tyckas vara ett avlägset perspektiv. Men det är inte främmande för dagens kinesiska ledare när de leder sitt jättefolk framåt på vägen mot denna enligt deras hydraulisk-marxistiska ideologi förutbestämda framtid.

Som en väldig kniptång griper Västern om Östern. Via USA når den till Japan, via Sovjet till Vladivostok. Sibirien är Europa. Även den utveckling som pågår i dagens Kina är huvudsakligen en europeisering. Denna utveckling är så allmän i hela världen att vi inte längre uppfattar den som europeisering utan endast som ”framsteg”.

Vi måste lära oss handskas med strömmen i motsatt riktning. Den träffade oss i vår tide- räknings början, när kejsar Augustus från de hydrauliska staterna lärde sig att skattskriba sin del av världen. Den träffar oss nu när vetenskapens landvinningar ställer oss inför möjligheter

– exempelvis atomkraftens fredliga utnyttjande – som kräver så omfattande investeringar att endast stora statliga eller överstatliga organisationer kan realisera dem. Vi uppfattar inte detta som österländskt, bara som oundgängliga steg mot högre civilisation.

I detta läge är Wittfogel böjd att se det hydrauliska hotet som en slagskugga över vår livsform. Marxismen var enligt honom en europeisk tanke på segertåg öster ut, men så förvandlad på vägen att den slog tillbaka och blev en österländsk tanke på segertåg väster ut. Men den kampen är ännu inte avgjord. Det vore övermaga att tro att vår livsform oförändrad skulle kunna gå segrande ut över världen. Det vore underkastelse att betvivla vår civilisations förmåga att uppta och förvandla det asiatiska tryck den inom kort kommer att utsättas för.

Lästips

Här ges böckerna i tidsordning

Victor Vinde: [Rapport från Kina](#) (1966)

Munthe-Kaas och Gittings: [Maos kulturrevolution](#) (1969, en av de bättre böckerna om kulturrevolutionen)

Philip Short: [Mao och kulturrevolutionen](#) (1999)

Maurice Meisner: [Mao Zedong – Ett politiskt och intellektuellt porträtt](#) (2007)